

თავი IV

საქართველოს დამფუძნებელი კრება. მრავალპარტიული დემოკრატიის მოღვაწეობა ეროვნული სახელმწიფოს აშენებისა და სრულყოფისათვის

1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია ითვალისწინებდა უახლოეს მომავალში დამფუძნებელი კრების მოწვევას, მაგრამ გართულებული შინაპოლიტიკური და საგარეო მდგომარეობის გამო სათანადო მუშაობის ჩატარება დაგვიანდა. თითქმის ყველა პოლიტიკურ პარტიას, დროებითი პარლამენტის ყველა ფრაქციას დამფუძნებელი კრების მოწვევა საჭიროდ მიაჩნდა იმიტომაც, რომ თავის დროზე საქართველოს ეროვნული საბჭო, მართალია, ჩამოყალიბდა პარიტეტული პრინციპის საფუძველზე და მასში ყველა პარტიას ჰყავდა წარმომადგენელი, მაგრამ ეს საკანონმდებლო ორგანო არ იყო შექმნილი საყოველთაო და თანასწორი არჩევნების გზით. ოპოზიციური პარტიების აზრით პარლამენტის არსებული შემადგენლობა ვერ ასახავდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ორგანიზაციათა ფაქტობრივ ძალას და გავლენას. ისინი ვარაუდობდნენ, რომ დამფუძნებელი კრების არჩევნებში უფრო რეალურად გამოიხატებოდა ხალხის ნება, მისი სიმპათია-ანტიპათიები ცალკეულ პოლიტიკურ პარტიათა მიმართ.

1918 წლის 22 ნოემბერს საქართველოს რესპუბლიკის პარლამენტმა დაამტკიცა „დებულება დამფუძნებელი კრების არჩევნებისა“, რომელიც ათი თავისა და ასცხრამეტი მუხლისაგან შედგებოდა. იგი ითვალისწინებდა საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი და ფარული ხმის მიცემით დამფუძნებელი კრების 130 წევრის არჩევას. პროპორციულ-წარმომადგენლობითი წესით არჩევნების ჩატარება ევალეობოდა ცენტრალურ საარჩევნო კომისიას, მისადმი დაქვემდებარებულ საქალაქო, სამაზრო და სასოფლო საზოგადოებათა კომისიებს. დებულების თანახმად საარჩევნო კომისიაში უნდა შესულიყვნენ იმ პოლიტიკურ პარტიათა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წევრები, რომელნიც წარადგენდნენ დეპუტატობის კანდიდატთა სიებს.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა — როგორი იყო პოლიტიკურ ძალებთან განლაგება, რომელი პარტიები, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და ჯგუფები აპირებდნენ საარჩევნო მარათონში მონაწილეობას, დამფუძნებელ კრებაში თავის წარმომადგენლების გაყვანას?

საქართველოს დროებით პარლამენტში უმრავლესობა სოციალ-დემოკრატიას ეკუთვნოდა. იგი არც დამფუძნებელ კრებაში აპირებდა პოზიციების დათმობას.

ქართველ მენშევიკებს რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ (მენშევიკურ) პარტიასთან იდეურ-ორგანიზაციული ერთიანობა აკავშირებდა. მაგრამ ოქტომბრის გადატრიალებამ და მისმა თანამდევმა მოვლენებმა ნაწილისა და მთელის ერთიანობა დაარღვია. რუსეთის მენშევიკური პარტია კომუნისტურ დიქტატურასთან ბრძოლაში სულს დაფავედა, ქართველ მენშევიკთა ორგანიზაცია კი საქართველოს პარლამენტისა და მთავრობის წამყვან ძალად გადაიქცა.

რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიისაგან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიის ფაქტობრივი გამოყოფა კარგახანს არ ყოფილა გაფორმებული ოფიციალურად და იურიდიულად. საქართველოს ეროვნული მიმართულების პარტიებმა, მოვლენების განვითარებისაგან ასეთი ჩამორჩენილობის გამო არაერთხელ გააკრიტიკეს სოციალ-დემოკრატები. საზოგადოებრივმა აზრმა, როგორც ჩანს, დააჩქარა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიის დამოუკიდებელ პოლიტიკურ პარტიად გაფორმება.

1918 წლის 14-19 ნოემბერს ჩატარდა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის მე-8 ყრილობა. მსჯელობის ძირითადი საგანი იყო საქართველოს დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შექმნის (უფრო სწორად გაფორმების) საკითხი. 75 დელეგატიდან პარტიის დამოუკიდებლობას მხარი დაუჭირა 70 დელეგატმა. „სეპარატიზმის“ წინააღმდეგ გაილაშქრა მხოლოდ ხუთმა კაცმა. ამ მინიატურულმა ფრაქციამ გაზ. „სოციალ-დემოკრატი“ გამოაქვეყნა თავისი „დეკლარაცია“. მისი ავტორების აზრით, მიმდინარე ეტაპზე მსოფლიოს განვითარების ძირითადი ტენდენცია იყო არა დიდ სახელმწიფოთა დაშლა (რაც ნამდვილად ხდებოდა), არამედ ხალხთა შეკავშირება და გაერთიანება. რუსეთის მრავალეროვნული პროლეტარიატი უნდა ცდილობდეს საერთო რუსული რევოლუციური ფრონტის აღდგენას, რაც თავისთავად გამორიცხავს ერთიანი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ეროვნული ნიშნით დანაწილებას.

ფრაქციის წევრებს მიაჩნდათ, რომ ამიერკავკასიის ეროვნული სახელმწიფოების შექმნა და ერთის ადგილზე სამი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ჩამოყალიბება იყო წვრილბურჟუაზიული და ნაციონალისტური საქმე. მცირე ოპოზიცია იმედოვნებდა, რომ სოციალ-დემოკრატთა უმრავლესობა მალე მის თვალსაზრისს მიიღებდა და ინტერნაციონალიზმის გზას დაუბრუნდებოდა.

ნ. ჟორდანიამ მკაცრად გააკრიტიკა ე.წ. „ოპოზიციის“ დაბნეულობა, მისი რეალური ნიადაგიდან მოწყვეტა. კ. კაუცკის ბოლო ნაშრომებზე დაყრდნობით ქართული სოციალ-დემოკრატიის ლიდერმა აღნიშნა, რომ ამჟამად სჭარბობს ეროვნულ სახელმწიფოთა წარმოშობის ტენდენცია და ამდენად ერთიანი პროლეტარული ფრონტის ღონისძიება უტოპიურია. ოპოზიციონერები გვსაყვედურობენ, რომ მოვწყდით კლასობრივ ნიადაგს, ვემსახურებით ვიწრო ეროვნულ საქმეს, უარს ვამბობთ რევოლუციურ ბრძოლაზე და ვამყარებთ სამოქალაქო ზავს. ნ. ჟორდანიამ დიდი რწმენით განაცხადა, რომ სოციალ-დემოკრატთას არ აშინებს მინიატურული ოპოზიციის მიერ წამოყენებული ბრალდება. ჩვენ უწინარეს ყოვლისა დემოკრატები ვართ და არა ნაციონალისტები. ვამაყობთ იმით, რომ რევოლუციის იდეებს სამოქალაქო ომის გარეშე ვახორციელებთ. თუ ჩვენ მოგვეყვებიან სხვა კლასები და სხვა პარტიები, ეს დამსახურებად მიგვაჩნია. ადრე ცენტრალისტები ვიყავით, მაგრამ სიტუაცია შეიცვალა და დრომ მოითხოვა ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა, საქართველოს დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ჩამოყალიბება.¹

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიის VIII საოლქო ყრილობა დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პირველ დამფუძნებელ ყრილობაში გადაიზარდა. დელეგატებმა ბოლო სხდომაზე პარტიის ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობაში აირჩიეს ნ. ჟორდანია, კ. ჩხეიძე, რ. არსენიძე, ს. ჯიბლაძე, ნ. რამიშვილი, ნ. ხომერიკი, ალ. ლომთათიძე, ე. გეგეჭკორი და სხვები.²

ცოტა რამ ალიონისტების შესახებ. „ალიონის“ ჯგუფი თავის დროზე პროგრამულ საკითხებზე უთანხმოების, საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის მხარდაჭერის გამო გამოეყო სოციალ-დემოკრატიულ (მენშევიკურ) ორგანიზაციას და თავის მიმართულებით ძალიან დაუახლოვდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიას. მაგრამ მას შემდეგ, რაც სოციალ-დემოკრატთა საქართველოს დამოუკიდებლობის პოზიციაზე დადგა, თვით პარტიაც დამოუკიდებელი გახდა, აზრი აღარ

ჰქონდა დედაპარტიისაგან გათიშვას, ცალკე ორგანიზაციის თუ ჯგუფის სახით არსებობას. 1919 წლის იანვარში ალიონისტები დაბრუნდნენ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შემადგენლობაში.

რუსეთსა და ამიერკავკასიაში მომხდარმა პოლიტიკურმა ცვლილებებმა არსებითად შეცვალა აგრეთვე ამიერკავკასიის სოციალისტ-რევოლუციონერთა ორგანიზაციების სტატუსი. 1918 წლის მაისში ქუთაისის საგუბერნიო კომიტეტის ინიციატივით გადაიღვა პირველი ნაბიჯი საქართველოს დამოუკიდებელი სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის შექმნისათვის. მისი დამფუძნებელი ყრილობა გაიმართა 1918 წლის ივნისში.

ესერები მტრულად შეხვდნენ ოქტომბრის ბოლშევიკურ გადატრიალებას. ამ პარტიის ლიდერებმა განაცხადეს, რომ არ იყო მიზანშეწონილი რუსეთის დაშლა, მისგან ამიერკავკასიისა და საქართველოს გამოყოფა. მაგრამ ბოლშევიკებმა გაზრწნეს არმია, გამოიწვიეს ფრონტების გაშიშვლება, ქვეყნის შიგნით სამოქალაქო ომი და დიდი რუსეთი დაშლამდე მიიყვანეს. რუსეთის დიდი, თებერვლის რევოლუციის მონაპოვარი თვით რუსეთში იღუპება, აქ საქართველოში კი შესაძლებელია მისი შენარჩუნება. ჩვენ გვწამს, რომ საქართველოს რესპუბლიკის მეთაურები — ნ. ჟორდანიას, კ. წერეთელი, კ. ჩხეიძე და სხვ. ხალხს არ უღალატებენ, დიდი რევოლუციის იდეებს საქართველოში მაინც განახორციელებენ.³

სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის მეორე ყრილობაზე ლ. შენგელიამ თქვა: „ჩვენ მოვწყდით რუსეთს და ამით მოვწყდით ჩვენს დიდ პარტიას რუსეთში. ამას არ მოითხოვდა ჩვენი ვიწრო პარტიული ინტერესები, მაგრამ მოითხოვდა ჩვენი ერის მდგომარეობა და შშრომელი ხალხის ინტერესები. დამოუკიდებელი პარტიული არსებობა აორკეცებს ჩვენს პასუხისმგებლობას. ჩვენ მოვწყდით დედაპარტიას, მაგრამ თუ ინტერნაციონალიზმი არის იდეური ერთობა და არა მექანიკური კავშირი, ჩვენ მასთან ვიქნებით მუდამ“. ესერთა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენებაში ივანე გობეჩიამ აღნიშნა: „საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება საჭირო იყო იმისათვის, რომ ჩვენი ერი გადარჩენილიყო ფიზიკურ განადგურებას. ობიექტური პირობები ამას გვიკარნახებდა და ჩვენც არ შეგვეძლო მისთვის არ დაგვეჭირა მხარი. საქართველოს დამოუკიდებლობა იყო მიზეზი ჩვენი ორგანიზაციების რუსეთის ცენტრალური კომიტეტისაგან გამოყოფისა და დამოუკიდებელი პარტიის შექმნისა თავის ცენტრალური კომიტეტით.

საქმე იმაში გახლავთ, რომ უხერხულია და შეუძლებელიც საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებში მოქმედი ჩვენი პარტიის ორგანიზაციები დაქვემდებარებოდა რუსეთის ცეკას“.⁴

ჩვენი ესერები, როგორც ვხედავთ, თითქოს ბოლიშს იხდიდნენ რუსი თანამოაზრეების წინაშე, რომ ობიექტურმა პირობებმა აიძულა ისინი გამოყოფოდნენ დედაპარტიას და რუსეთს. ასეთი განწყობილება – ინტერნაციონალიზმი შეზავებული ეროვნულ ნიჰილიზმთან, უფრო მოგვიანებითაც ემჩნეოდათ ქართველ სოციალისტ-რევოლუციონერებს, რაც თავისებურ დაღს ასვამდა ესერულ ოპოზიციის საქმიანობას საქართველოს პარლამენტში და მათს დამოკიდებულებას ეროვნული მიმართულების პარტიებისადმი.

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დამფუძნებელი ყრილობა, როგორც ითქვა, 1917 წლის ივნისში ჩატარდა. 5 თვის შემდეგ მას გამოეთიშა ერთი ჯგუფი, რომელმაც თავის თავს ეროვნულ-რადიკალური პარტია უწოდა. იგი ფართო დემოკრატიისაკენ იხრებოდა, წინა პლანზე წამოსწია საქართველოს ყველაზე მრავალრიცხოვანი კლასი გლეხობა. ის მიიჩნია ეროვნული მოძრაობის მთავარ ძალად და თავისუფალი საქართველოს ძირითად მშენებლად. ამ ახალი მიმდინარეობის ხელმძღვანელის აზრით, რესპუბლიკური წყობილების პირობებში, სოციალისტური პარტიები ვერ დაიცავდნენ გლეხთა ყველა ფენის ინტერესებს. ამ კლასის იდეოლოგობა არც ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას შეუძლიაო. ქართველი გლეხობისათვის, ჩიქოვანის განცხადებით, ეროვნულ-რადიკალურ, იგივე ეროვნულ-გლეხურ პარტიას უნდა გაეწია ხელმძღვანელობა. მისი აზრით, ეროვნულ-რადიკალური პარტია ყველა სხვებისაგან იმითაც განსხვავდებოდა, რომ იბრძოდა საქართველოს სრული დამოუკიდებლობისათვის.

ეროვნულ-რადიკალურმა პარტიამ დაიწყო საკუთარი გაზეთის („ჩვენი რესპუბლიკა“) გამოცემა, რომელშიც იბეჭდებოდა წერილები მომავალი გლეხური რესპუბლიკის შესახებ. ახალი პარტიის წევრები, მართალია, აღიარებდნენ კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობას, მაგრამ მიზანშეწონილად მიაჩნდათ მსხვილი მემამულეებისაგან ნორმაზე მეტი მიწის უსასყიდლოდ ჩამორთმევა და ღარიბი გლეხებისათვის გადაცემა.⁵

აგრარულ საკითხზე ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიაში საკმაოდ დიდი უთანხმოება, აზრთა სხვადასხვაობა გამოვლინდა. რადიკალების შეხედულებასთან დაკავშირებით მემარჯვენეები კითხვას ასე სვამდნენ: „რა შეემატება ერს დიდ მემამულეებს რომ მიწები უსასყიდლოდ

ჩამოვართვით?“ და თვითვე პასუხობდნენ: „კი არ შეემატება, ბევრიც მოაკლდება, ერის ერთი საკმაოდ კულტურული ნაწილი დაბეჩავდება და ქვეითდება. პრინციპი კერძო საკუთრებისა შეირყევა. უფასოდ ჩამორთმეული მამულების განაწილების დროს გლეხთა შორის დაუსრულებელი ბრძოლა ატყდება და საშინელი ანარქია გამეფდება“.⁶ ამგვარ მსჯელობას არ დაეთანხმნენ მემარცხენეები, რის გამო მოხდა კიდევ ერთი შეხვედრა.

1918 წელს ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას გამოეყო მეორე ფრაქცია (გრ. ვეშაპელი, რ. გაბაშვილი, დ. ვაჩნაძე, გ. მაჩაბელი, გ. ამირეჯიბი და სხვ.) და დააარსა დამოუკიდებელი ნაციონალ-დემოკრატიული პარტია. ამის შემდეგ ძირითადი პარტია ცენტრისტულ პოზიციაზე აღმოჩნდა, რომელსაც ხშირად ჰქონდა დებატები მემარცხენეებთან და მემარჯვენეებთან. ეს უკანასკნელი ცენტრისტებს სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასთან შემგუებლობის ტაქტიკას უკეთებდნენ და თავის წევრებს ჰპირდებოდნენ, რომ მკაცრ ოპოზიციაში ჩაუდგებოდნენ მთავრობას, ყოველნაირად ამხილებდნენ მმართველი პარტიის ექსპერიმენტთა უნიადაგობას, ქვეყანას დაანახვებდნენ ნამდვილ სახეს სოციალ-დემოკრატიისა, რომელიც ცდილობდა საქართველოში ისეთი „ულტრადემოკრატიული წყობილების“ შექმნას, რომლის მაგვარი ჩვენს პლანეტაზე ჯერ არავის უნახავსო.⁷

სოციალ-ფედერალისტთა პარტია საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში აერთიანებდა ეროვნულ და სოციალურ მიმართულებას. მას შემდეგ, რაც ამ თავისებურ გაერთიანებას ეროვნულ-დემოკრატიები გამოეთიშნენ, მისი რიგები შეთხელდა. რუსეთიდან საქართველოს გამოყოფის, დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ რამდენადმე დაკარგა გავლენა. ამის მიზეზად მოვლენის თანამედროვეებმა მიიჩნიეს ის, რომ ავტონომია-ფედერაციის იდეა მოძველდა, აქტუალობა დაკარგა. ეს თითქოს ასეც იყო. მაგრამ ფაქტები ლაპარაკობდნენ, რომ ამ ეროვნულ-სოციალისტურმა პარტიამ გამოიჩინა საკმაოდ მობილურობა და თავისი ადგილი მონახა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, საქართველოს მრავალპარტიულ დემოკრატიულ სისტემაში.

ეროვნული იდეალის განხორციელების, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ სოციალ-ისტ-ფედერალისტებმა გაცილებით მეტი ყურადღება მიაქციეს ერის შინასოციალური სტრუქტურების გაუმჯობესებას. სოციალიზმის

თეორიისა და პრაქტიკის სრულყოფას. ისინი მარცხნიდან აკრიტიკებდნენ მმართველი პარტიის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას საქვეყნოდ აცხადებდნენ, რომ ჩვენი საზრუნავი ახლა სოციალისტური შემოქმედების გაჩაღება არისო. სოციალური რადიკალიზმის მქადაგებელნი დედაპარტიისაგან გამოყოფის გზას დადგნენ. ამასთან დაკავშირებით „საქართველოს“ რედაქცია შენიშნავდა: „განა მოელოდა ვინმე, რომ ფედერალისტები ამ დასკვნამდე მივიდოდნენ. რა იქნა ტანჯული ვორჯაძის ტანჯული სული., ...ჩვენ მაინც გვგონია, რომ ფედერალისტები სამუდამოდ არ „გამაშვრალეულან“. აშკარაა ფედერალისტებში ორი მიმდინარეობაა. მაგრამ ჯერჯერობით გამარჯვებულია ბ-ნი თედო ღლონტი (მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტი ა.ბ.). ჩვენ გვინდა დავიჯეროთ, რომ „ეს შუქურვარსკვლავი“ საბედისწერო კომეტა არ გახდება ფედერალისტებისათვის“.⁸

თვით სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრთა დიდმა უმრავლესობამ დაგმო სოციალური რადიკალიზმი, თავის ზოგიერთ თანამოაზრეთა „გამაშვრალეობა“. მათი გაზეთი მკითხველ საზოგადოებას აუწყებდა: „სოციალ-დემოკრატი თავდასხმების მოგერიებისა და ს. ფედერალისტთა პარტიის გამაგრების შემდეგ, გამოდიან ზოგიერთი უკმაყოფილო წევრები და „მაშვრალთა“ ჯგუფის სახელით დამოუკიდებელ მოქმედებას იწყებენ. მიზეზი თურმე იდეური სხვადასხვაობა, თვალსაზრისთა იმდენად შუერიგებლობა ყოფილა, რომ ერთად მუშაობა შეუძლებელი გამხდარა. გვისსენებენ ძველ „ცოდვებს“, ადრე მხარს რომ ვუჭერდით ერობას, ვიბრძოდით სახელმწიფო სათათბიროში მოხვედრისათვის და კიდევ მივალწიეთ ვ. გელოვანის დეპუტატად არჩევას. ძნელი გასაგებია რისთვის დასჭირდათ ძველი ამბების გახსენება. მთავარი ისაა ახალს რას გვეტყვის მაშვრალთა რუპორი „ახალი ნაკადი“. „თუ მეტი სათქმელი არა აქვს, რაც თავის გამოსვლის პირველ დღეს სთქვა, სჯობს მიხუროს თავის დუქანი, ნურც თავს იწუხებს და ნურც სხვებს აწუხებს“.⁹

სხვადასხვა საკითხებზე შინაგანი წინააღმდეგობა თანდათან გაღრმავდა. განსაკუთრებით გამწვავდა საქმე დამფუძნებელი კრების არჩევნების მოახლოების დროს. სოციალისტ-ფედერალისტთა კომიტეტის სხდომაზე შეუძლებელი გახდა შეთანხმება დეპუტატობის კანდიდატთა სიის შემადგენლობაზე. ამიტომ სხდომა დასტოვა ოპოზიციამ და მეზობელ დარბაზში მიიღო დადგენილება „მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტ მაშვრალთა პარტიის“ დაარსების თაობაზე.

„სახალხო საქმის“ რედაქციამ დაგმო გამოთქმელები, აღნიშნა, რომ თანამედროვე ქამელეონებს არაფრად მიაჩნიათო ასე ნაჩქარევად ახალი პარტიის შექმნა, არ ესმით რომ პოლიტიკური პარტიების გამრავლების ასეთ სწრაფ ტემპს „სარგებლობის მაგიერ მხოლოდ ზიანი მოაქვს ხალხისა და სამშობლოსათვის“.¹⁰

მაშვრალთა მიერ გამოწვეული ინციდენტი განიხილა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის უმაღლესმა ორგანომ, მკაცრად გააკრიტიკა განდგომილნი, თავის რიგებიდან გარიცხა მაშვრალთა ლიდერი ალ. წერეთელი და მისი ზოგიერთი ამჟოლი, რომელთაც, ფედერალური საბჭოს განცხადებით, სცადეს პარტიაში განხეთქილების შეტანა. მიიღო რა მხედველობაში დამფუძნებელი კრების მოახლოვებული არჩევნები და მომენტის სირთულე, ფედერალურმა საბჭომ მოუწოდა „ყველა ამხანაგს მჭიდროდ შემოიკრიბნენ პარტიის წმინდა დროშის, გარშემო და გაცხოველებული ბრძოლა აწარმოონ პარტიის მთლიანობისა და სიმკვიდრისათვის, რათა მან ძველებურად განაგრძოს მდგრად სვლა თავისუფალ საქართველოში იმ დროშით, რომელსაც ყოველთვის ეწერა: „ერი და სოციალიზმი“.¹¹

სოციალისტ-ფედერალისტთა ძირითად ბირთვს და „სახალხო საქმის“ რედაქციას, მართალია, მიაჩნდათ, რომ მაშვრალთა პარტიის დამოუკიდებელ არსებობას პრინციპული საფუძველი არ ჰქონდა, მაგრამ იგი ერთხანს მაინც საქმიანობდა, თავისებური ელფერი შექქონდა პოლიტიკურ ბრძოლაში, პარტიების ურთიერთობაში.

მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტების მაშვრალთა პარტიამ დაიწყო საკუთარი გაზეთის „ახალი ნაკადის“ გამოცემა. პარტიისა და მისი ორგანოს თეორიულ-პროპაგანდისტულ საქმიანობაზე ცხადად იგრძნობოდა ანარქისტული მსოფლმხედველობის გავლენა. ამაზე მეტყველებდა თუნდაც ის, რომ პარტიას ცოტა მოგვიანებით უწოდეს „საქართველოს სარეველუციო სინდიკალისტ მაშვრალთა კავშირი“. იგი უარყოფდა როგორც სახელმწიფოს საერთოდ, ისე პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფოს და პოლიტიკურ პარტიასაც კი. თავის კავშირს თვლიდა სოციალ-ეკონომიკური ხასიათის გაერთიანებად. სინდიკალისტ-მაშვრალთა კავშირის პროგრამა ქადაგებდა: „მომაკვლავი ბურჟუაზიული ქვეყნის გულშივე უნდა ჩაისახოს ახალი ორგანიზაცია წარმოებისა, ახალ საზოგადოებრივ დამოკიდებულებისა. ასეთი ორგანიზაციებია სოფლისა და ქალაქის მუშათა ამხანაგობანი — სინდიკატები“.¹²

რევოლუციური სინდიკატების პრინციპებზე მდგარი ეს ორგანიზაცია მართალია, გამოხდა პროლეტარიატის დიქტატურას, ვითარცა სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთ ფორმას, მაგრამ ბოლშევიკურ პარტიას აღიარებდა სოციალიზმისათვის მებრძოლ სერიოზულ ძალად და შესაძლებლად მიაჩნდა მასთან შეთანხმება, ანტიბურჟუაზიულ ბლოკში გაერთიანება.¹³

მაშვრალ-სინდიკალისტები საკმაოდ მკაცრად, მარცხნიდან აკრიტიკებდნენ სოციალ-დემოკრატებსაც და სოციალისტ-ფედერალისტებსაც, მაგრამ ამით პოლიტიკური კაპიტალი ვერ დააგროვეს, მშრომელი ხალხის მხარდაჭერა ვერ მოიპოვეს. ალბათ ამიტომ, იყო, რომ მისმა ინიციატორებმა მალე დაყარეს ფარხმალი, კვლავ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიაში მიღება ითხოვეს, რაც დააკმაყოფილა კიდევ პარტიის მეოთხე კონფერენციამ.

პოლიტიკური პარტიების ნამდვილი ბუმი 1919 წლის პირველ კვარტალში შეინიშნებოდა. რამდენიმე ქართული პარტია და ჯგუფი მხოლოდ იმისათვის შეიქმნა, რომ მონაწილეობა მიეღო არჩევნებში, თავის ხალხი გაეყვანა საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში. ძველ სტაჟიან პოლიტიკურ პარტიებთან წინასაარჩევნო ბრძოლაში ისეთი მცირე ჯგუფები, მომენტალურად ჩამოყალიბებული გაერთიანებები ჩაებნენ, როგორიც იყვნენ „ევგენი დვალის პარტია“, „ესთეტიური ლიგა“, „ბერძნების ჯგუფი“ და სხვ. დეპუტატობის კანდიდატთა თავის სიები წარადგინეს აგრეთვე რუსეთის სოციალ-დემოკრატებმა, დაშნაკებმა და სხვა არაქართულმა პარტიებმა.

ზოგიერთ მოღვაწესა და პოლიტიკოსს პარტიების სიმრავლე დადებით მოვლენად, საზოგადოების პოლიტიკური მოწიფულობის ნიშნად მიაჩნდა. უმრავლესობა ასეთ შეხედულებას არ ეთანხმებოდა. მათი აზრით, ამ სიმრავლეში უფრო ხშირად უარყოფითი მომენტები იჩენდა თავს, ვიდრე დადებითი. „პარტიათა სიმრავლე – წერდა თ. ლლონტი – ნიშნავს საზოგადო მოღვაწეთა ხელოვნურად გამრავლებას., ...პარტიათა სიმრავლე ერთგვარი ფუფუნებაა. ჩვენ ამ გარემოებას იმიტომ მივაქცევთ ყურადღებას, რომ ამჟამად: საქართველო დღეს საზოგადო მოღვაწეების სიმრავლით იტანჯება და ამ ტანჯვაში შეიძლება სულიც ამოხდეს., ...ჩვენი ქვეყნისათვის საკმაოა რამდენიმე პარტია, სერიოზული, ძირგამდგარი, პარტია დიდი საკითხებისათვის მზრუნავი და ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია კარლიკური ჯგუფების მოსპობა, ან მათი ასიმილაცია რომელიმე პარტიის მიერ. ჩვენთვის

სასიამოვნო იყო, რომ „ალიონის“ ჯგუფი სოციალ-დემოკრატიაზე შეუერთდა და სასიამოვნო იქნება თუ სხვა პატარა ჯგუფებიც წაბნევილი „ალიონის“ ხალხს“.¹⁴

იმავე წერილში თ. ლლონტიმ ეჭვქვეშ დააყენა სოციალისტ-რევოლუციონერთა დამოუკიდებელი პარტიის სახით არსებობის საჭიროება, მიზანშეწონილად მიიჩნია მისი გაერთიანება სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიასთან. მისი აზრით, გერცენის, ჩერნიშევსკის, ლავროვისა და მიხაილოვსკის მიერ ხელდასხმული ეს პარტია XX ს-ის დამდეგს არსებითად გარდაიქმნა. ესერთა ზოგი პრინციპი მიიღეს, გაითავისეს სოციალისტ-ფედერალისტებმა. ამ ბოლო დრომდე მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ ესერების რუსული პარტია უარყოფდა ეროვნული საკითხის მნიშვნელობას, კოსმოპოლიტურ პოზიციაზე იდგა. სოციალისტ-ფედერალისტები კი ყოველთვის წინა პლანზე აყენებდნენ ეროვნულ საკითხს. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ქართველი ესერები გამოეყვნენ რუს თანამოაზრეებს და აღიარეს ეროვნული საკითხის დიდი მნიშვნელობა. რითაც კიდევ უფრო დაუახლოვდნენ სოციალისტ-ფედერალისტებს. წვრილმან საკითხებზე, დაასკვნიდა თ. ლლონტი, აზრთა სხვადასხვაობა რჩება, „მაგრამ როცა მთავარი ხაზი გამორკვეულია იქ პარტიათა შეთანხმება და გაერთიანება უნდა მოხდეს., ...სოციალისტ ფედერალისტებისა და სოციალისტ-რევოლუციონერების გაერთიანება საჭიროა სოციალიზმისათვის. ეს საჭიროა ქართველი ხალხისათვის და ბოლოს ეს საჭიროა ჩვენი საზოგადოებისა და პარტიული კულტურის განვითარებისათვის“.¹⁵

თ. ლლონტი სწორად ასახავდა ამ ორი დასახელებული პარტიის მსოფლმხედველობრივი დაახლოვების ტენდენციას, დამაჯერებლად ასაბუთებდა მათი შერწყმის მიზანშეწონილობას. სოციალისტ-ფედერალისტებისა და ესერების ორგანიზაციული გაერთიანება, მართალია, არ მომხდარა, მაგრამ ფაქტია, რომ ისინი ძალიან ბევრ საკითხზე ერთნაირად მსჯელობდნენ, დამფუძნებელ კრებაში მემარცხენე ოპოზიცია შექმნეს და დემოკრატიული სოციალიზმის პრინციპებზე დაყრდნობით აკრიტიკებდნენ მმართველი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბურჟუაზიულ პოლიტიკას.

საქართველოს რესპუბლიკის ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ ყველა საპარლამენტო პარტიასთან ერთად დამფუძნებელი კრების

არჩევნებში მონაწილეობის მისაღებად ქართველი ბოლშევიკებიც მიიწვია. მაგრამ ამ უკანასკნელებმა მიწვევა არ მიიღეს, ბოლშევიკთა გამოუცხადეს არჩევნებს. კომუნისტებმა მთელ საქართველოში გაავრცელეს პროკლამაცია, რომელშიც ნათქვამი იყო: „რალა უნდა დააფუძნოს დამფუძნებელმა კრებამ, თუ ყველაფერი დაფუძნებულია? ვინდა უნდა აირჩიოს ქართველმა ხალხმა, თუ აურჩევლებმაც მშვენივრად განაგეს ცხოვრება? დამფუძნებელი კრება იმაზე უკეთესს ვერაფერს გამოსცემს და დააკანონებს, რაც უკვე გამოსცა და დააკანონა არსებულმა პარლამენტმა, რომელიც არავის არ აურჩევია“. ბოროტი ირონიით გაჟღენთილი ეს პროკლამაცია მოუწოდებდა საქართველოს მშრომელებს მონაწილეობა არ მიეღოთ არჩევნებში. ამ ბოიკოტით თქვენ პროტესტი უნდა გამოუცხადოთ არსებულ წყობილებას, სამარცხვინო ბოძზე უნდა გააკრათო ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიები.¹⁶

„რა იქნება საქართველოს დამფუძნებელი კრება? – სვამდა კითხვას მეორე ბოლშევიკური პროკლამაციის ავტორი და თვითვე პასუხობდა: „ეს იქნება არა მშრომელი ხალხის ბატონობის იარაღი, არამედ ბურჟუაზიის, თავადაზნაურობის, შეძლებული გლეხობის ბატონობის გამამტკიცებელი. ეს იქნება მენშევიკების, ფედერალისტების, ესერების, ნაციონალ-დემოკრატების სალაყბო, სადაც ლამაზი სიტყვების კორიანტელს დააყენებენ, ხანდახან მშრომელი ხალხის ჭირვარამზე ფარისევლურად ცრემლს დაღვრიან და ნამდვილად კი ბურჟუაზიის და თავადაზნაურობის საქმეებს მოაჭახრაკებენ“.

ასე გააგრძელეს ბოლშევიკებმა თავის ადრინდელი პოლიტიკა და ტაქტიკა. კვლავ გამოეთიშნენ მრავალპარტიულ დემოკრატიას, უარი თქვეს ხელისუფლებისათვის პარლამენტურ ბრძოლაზე. იმედი ისევ აჯანყებასა და საბჭოთა რუსეთიდან მომდინარე სამხედრო-პოლიტიკურ დახმარებაზე დაამყარეს. მიზნად დამფუძნებელი კრების არჩევნების ჩაშლა, საბჭოთა ფედერაციულ რუსეთში საქართველოს შეყვანა დაისახეს.

ბოლშევიკთა ასეთმა ტენდენციურმა, დეზინფორმაციულმა გამოსვლებმა შეცდომაში შეიყვანა მუშათა კლასისა და გლეხობის საგრძნობი ნაწილი. არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო მხოლოდ ხმის უფლების მქონე მოქალაქეთა ნახევარზე ოდნავ მეტმა.

1919 წლის დამდეგს დამფუძნებელი კრების არჩევნები ახალ აფხაში შევიდა. ამოდრავდნენ სტაჟიანი პოლიტიკური პარტიები. ამ მომენტთან დაკავშირებით ახლად შექმნილი ორგანიზაციები და ჯგუფები,

ყველა მეტ-ნაკლებად აქტიურ მონაწილეობას იღებდა წინასაარჩევნო ბრძოლაში.

გაზ. „ერთობის“ რედაქცია 1919 წლის 12 იანვრის მოწინავეში წერდა, რომ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას წინასაარჩევნო ბრძოლა სამ ფრონტზე მოუხდებოდა. პირველი იქნება ფრონტი „საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის“. აქ ბრძოლა მოგვიწევს იმ პარტიების წინააღმდეგ, რომელნიც არ აღიარებენ საქართველოს დამოუკიდებლობას. მეორე იქნება „ფრონტი აგრარული საკითხისა“. ამ ასპარეზზე შეტაკება მოგვიხდება იმ პარტიებთან და პიროვნებებთან, ვინც იწუნებს პარლამენტის მიერ დამტკიცებულ და ნაწილობრივ უკვე განხორციელებულ აგრარულ კანონს. მესამე, წერილის ავტორის აზრით, იქნებოდა „ერთა შორის ურთიერთობის“ ფრონტი, სადაც სოციალ-დემოკრატიული პარტია ბრძოლას გამართავდა ყველა ერისა და ეროვნების ნაციონალისტებთან. ეროვნული შუღლისა და მტრობის ყველა მოწადინეს ჩვენ დაუპირისპირებთო ერთაშორის მშვიდობათანხმობის დამყარების პოლიტიკას.

სოციალ-ფედერალისტური „სახალხო საქმის“ რედაქცია 1919 წლის იანვარ-თებერვლის ნომრებში მსხვილი შრიფტით ბეჭდავდა რუბრიკას: „ამხანაგებო! დამფუძნებელი კრების არჩევნები ახლოვდება, უმოქმედობა ღალატია პარტიის წინაშე. არ გამოჩნეთ ამომრჩეველთა სიაში, გააჩაღეთ საარჩევნო ბროძლა“. მოწინავე წერილის ავტორის თქმით, არჩევნების შედეგად მოხდებოდა იმის შეფასება და გადასინჯვა, რაც მოგვიმოქმედებია თითქმის ამ ერთი წლის განმავლობაში; როგორ უცქერის საქართველო წარსულ მოღვაწეობას პოლიტიკური პარტიებისას, რა მიაჩნია მცდარად ან რისთვის არის საჭირო ყურადღების მიქცევა. წერილში ისიც იყო აღნიშნული, რომ „ქართული პარტიები გამოუკლებლივ იცავენ საქართველოს დამოუკიდებლობას, უცხოელთა პარტიები კი გამოუკლებლივ მტრები არიან საქართველოს დამოუკიდებლობისა“. ახლახანს გამოქვეყნდაო რუსეთის ესერთა პარტიის დადგენილება. ისინი ბოიკოტს უცხადებენ საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებს, თავის პოზიციებიდან გონივრულადაც იქცევიან. „მონაწილეობა რომ მიეღოთ გამოჩნდებოდა მათი სიკოტრე და მერე უფლება აღარ ექნებათ ხალხის სახელით ილაპარაკონ“. კიდევ უფრო სასტიკად ილაშქრებდა გაზეთი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ადგილობრივი ორგანიზაციის წინააღმდეგ. მისი მონაწილეობა საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში

უკანონობა და თავხედობა არისო. მაგრამ იმედია „საქართველოს მოქალაქენი კარგად გაარჩევენ ჩვენს მტერ-მოყვარეს, არც ერთ ჩვენი თავისუფლების მტრებს“.¹⁷

სოციალისტ-ფედერალისტებმა გამოაქვეყნეს მოწოდება – „საქართველოს მშრომელ ხალხს“, რომელშიც არსებითად ჩამოყალიბებული იყო პარტიის წინასაარჩევნო პროგრამა: „საქართველოს მშრომელი ხალხის ეროვნული თავისუფლების განმტკიცება მოითხოვს სახელმწიფოს შექმნას და ჩვენ აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნია უახლოესი მონაწილეობა მივიღოთ საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში. ვეცდებით მოვაწყოთ ჩვენს ქვეყანაში ნამდვილი დემოკრატიული, სახალხო რესპუბლიკა, სადაც დაცული იქნება სრული თავისუფლება სიტყვის, წერის, სინდისის, კრების, კავშირების, გაფიცვების; ვეცდებით განვამტკიცოთ საქართველოში ხალხური წარმომადგენლობითი მმართველობა“. ს.ფ. პარტია რაიონების მოსახლეობას პირობას აძლევდა, რომ ფართო უფლება-კომპეტენციით აღვჭურვათ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს, საქართველოს ფაქტიურად თვითმმართველი ერთეულების ფედერაციულ კავშირად გადავაქცევთ. კიდევ მეტ უფლებას მოიპოვებენ აფხაზეთი და სამაჰმადიანო საქართველო. ისინი ავტონომიური რესპუბლიკების სტატუსს მიიღებენო. შემდეგ მოწოდების ავტორები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ჩვენ მუშა ხალხის პარტია ვართ და ამიტომ უპირველეს ყოვლისა მუშათა მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის ვიღვაწებთო. მოვითხოვთ, რომ გაძლიერდეს მუშების როლი მრეწველობის მართვა-გამეუბნაში, რომ მათ ხელფასის გარდა წილი დაედოთ წარმოების მოგებაში. რაკი გლეხობის მდგომარეობა ძირითადად დამოკიდებულია მიწის ფართობზე, მივალწევთ, რომ მიწა ჩამოერთვას ყველა არამშრომელს და გადაეცეს უშუალო მწარმოებლებს. ვეცდებით, რომ მიწის მუშები შეამხანაგდნენ და შეერთებული ძალით აწარმოონ მეურნეობა. მოწოდების ბოლოს ჩამოყალიბებული იყო სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის დევიზი – „ყოველი ერი თავისთვის და ყველა ერი საერთო მიზნისათვის“. ე.ი. საქართველოს მშრომელ მოსახლეობას მარტო პოლიტიკური დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის როდი უნდა ებრძოლა. მას სხვა ერების მშრომელებთან სოლიდარული საქმიანობით გზა უნდა გაეკაფა სოციალიზმისაკენ.

სოციალისტ-ფედერალისტთა წინასაარჩევნო პროგრამა მნიშვნელოვანწილად უტოპიური იყო. მაგრამ იგი ასახავდა პარტიის

წევრთა უმრავლესობის შინაგან რწმენას. შეიძლება ბევრს ის სურვილიც ამოდრავებდა, რომ სოციალიზმის მიმზიდველი იდეა წარმოადგინოს სოციალ-დემოკრატიისათვის, მისი შემწევობით გაეზარდა თავის მომხრე ამომრჩეველთა წრე.

სოციალ-დემოკრატიის იდეურ-პოლიტიკური დამარცხების სურვილი უფრო მკვეთრად არის გამოთქმული თ. ღლონტის წერილში — „შესრულებული მისია“. მასში ნათქვამია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროცესში შექმნილი პარტიათა კავშირი ამ ბოლო დროს შესუსტდა. გამოიკვეთა აზრთა სხვადასხვაობა ეკონომიკური და სოციალური განვითარების გზებზე: „პარლამენტში ეკონომიკურმა საკითხმა ქართველობა გაჰყო ორ ნაწილად. ერთ მხარეს დადგნენ სოციალ-დემოკრატები და ეროვნულ-დემოკრატები, რომელთაც საფუძვლად ჰქონდათ ბურჟუაზიული პრინციპი, ხოლო მეორე მხარეს სოციალისტ-ფედერალისტები და სოციალისტ-რევოლუციონერები, რომლებმაც მმართველ პარტიას დაუპირისპირეს სოციალური პოლიტიკა. ამ ორ ძირითად პრინციპს შორის ატეხილი ბრძოლით თავდება საქართველოს პირველი პარლამენტის მუშაობა. ამ დავიდარაბით გადადის ჩვენი საზოგადოება დამფუძნებელი კრების მუშაობის ხანაში. ეს მომენტი ის მთავარი ღერძია, რომლის გარშემო მთელი ჩვენი საზოგადოება იტრიალებს განვითარების შემდგომ ხანაში“. აქვე თ. ღლონტი დიდი რწმენით იმასაც წერს, რომ სოციალ-დემოკრატიამ თავისი მისია უკვე შეასრულა, თავისი დრო მოჰკამა. „საქართველოს ახალი ცხოვრება უეჭველად შეიქმნება სოციალ-დემოკრატიული პარტიის გარეშე“.¹⁸ ავტორი, მართალია, აზრს არ ამთავრებს, მაგრამ ცხადია, ახალი ცხოვრების შემოქმედად მას, უპირველეს ყოვლისა, სოციალ-ფედერალისტთა პარტია მიაჩნდა.

საზოგადო მოღვაწეთა, მოქალაქეთა ერთი ნაწილის აზრით, პარტიათა იდეურ-პოლიტიკური ბრძოლა დიდ ვნებას აყენებდა ქართველი ერის, საქართველოს ინტერესებს. „სახალხო საქმის“ რედაქცია, კერძოდ თ. ღლონტი ამ თვალსაზრისს არ ეთანხმებოდა და ამბობდა, რომ აქამდე ჩვენი პარტია იბრძოდა ქართველი ერის პოლიტიკური გაერთიანებისათვის, ამიერიდან მისი მთავარი მიზანია საქართველოს სხვადასხვა კლასების სოციალური შერიგება, ქვეყნის ეკონომიური აღორძინება. ამის მთავარი საფუძველი კი მიწაზე საზოგადოებრივი საკუთრების დამყარება არისო. დამფუძნებელ კრებაში სავსებით გაიშლება პოლიტიკური პარტიების ბრძოლა ეკონომიურ და

სოციალური საკითხების გარშემო. „მაგრამ ეს არ იქნება საზოგადოების დაშლა. ეს იქნება აზროვნების გაცხოველება. კრიტიკიკებისა და პრინციპების ჭიდილი. მომავალი ბრძოლა დამფუძნებელ კრებაში ნამდვილი დასაწყისი იქნება სოციალ-დემოკრატიული პარტიის არსებობის დასასრულისა“. სოციალ-დემოკრატის აღარ გააჩნია ახალი ცხოვრების შესაფერისი აზრები და ამიტომ ეს პარტია და მისი გმირები წარსულს ეკუთვნის. ჩვენ პატივს ვცემთ მათ დამსახურებას, მაგრამ ამ გადაგვარებულ სოციალისტურ პარტიასთან კავშირს ვწყვეტთ და საკუთარი იდეალების შესაბამის მოქმედებას ვიწყებთ.¹⁹

ორიოდე დღის შემდეგ თ. ღლონტი უფრო კონკრეტულად წერდა და მკითხველს არწმუნებდა, რომ სოციალ-დემოკრატთა რადიკალური პარტია რეფორმისტულ მიმდინარეობად გადაგვარდაო. „ზომიერი თავისუფლება, ...თავისუფალი ეკონომიკური აღებ-მიცემობა, მიწების კერძო საკუთრებად გამოცხადება, ყიდვა-გაყიდვა, იჯარა, დაქირავებული შრომა, კერძო ბანკების სისტემა და სხვ. ეს შეადგენს სოციალ-დემოკრატიის ფილოსოფიას. დიდი რევოლუციის ასე გადახურდავებას არათუ უარყოფენ და მალავენ, პირიქით, ამ ხასიათის პოლიტიკას მეცნიერულ სარჩულს უდებენ“. ამას მივაპყრობო მშრომელი ხალხის ყურადღებას, იმიტომ რომ სოციალ-დემოკრატებმა თავის პრაქტიკულ საქმიანობით „უკვე შექმნეს სოციალიზმის ერთგვარი კრიზისი, ...ეს კრიზისი დაუყონებლივ უნდა მოვსპოთ და ხალხს მივცეთ ის მომავალი, რომელსაც მოითხოვს თავის არსებობის უზრუნველსაყოფად“.²⁰

ყოველ პოლიტიკურ პარტიას და საზოგადოებრივ ჯგუფს უფლება ჰქონდა საარჩევნო კომისიაში წარედგინა დეპუტატობის 130 კანდიდატი. სოციალ-ფედერალისტებმა, მაგალითად, თავის პარტიის №5 სიაში შეიტანეს: გ. ლასხიშვილი, გრ. რცხილაძე, შ. ნუცუბიძე, ს. ფირცხალავა, შ. ალექსი-მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, ი. გედევანიშვილი, ს. მდივანი, თ. ღლონტი, ს. დადიანი, გრ. ლალიძე, გ. ახვლედიანი, აკ. შანიძე, ი. ყიფშიძე, მ. ბერძინიშვილი, გრ. ლორთქიფანიძე, კ. ბერიძე, ს. ხუნდაძე, კ. მოდებაძე და ქართველი ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლები. „სახალხო საქმე“ მოუწოდებდა ამომრჩევლებს (ვანსაკუთრებით გლეხებს) უნდობლობა გამოეცხადებინათ სოციალ-დემოკრატებისათვის, რომელნიც მარტო ქალაქის მუშებზე ზრუნავდნენ, სოფლის გლეხობას კი კონსერვატიულ ძალად თვლიდნენ და არც არაფერს აძლევდნენ. კიდევ უფრო ნაკლებ მზარდაჭერას იმსახურებენო ეროვნულ-დემოკრატები თავადაზნაურობის, მღვდლების, ბერების, ბურჟუაზიის

ინტერესების ეს დამცველები. იცოდეთ თუ ისინი არჩევნებში გაიმარჯვებენ, კაპიტალისტურ წყობილებას გააბატონებენ, ერთპიკეტა საფუძველს მოუშლიან, ხალხის ექსპლოატაციას დააკანონებენო. მოწოდების ბოლო ნაწილში ნათქვამია: არჩევნების წინა დღეებში თქვენთან მოვა „ის ხალხი, რომელზე შენ მრავალი ჭორი გაგიგონია და შენვე არა ერთხელ გავილანძღვია...“ შენთან მოვლენ სოციალისტ-ფედერალისტები, რომელნიც გულწრფელად გაიძახიან: მიწა მიწის მუშას უიჯაროთ და უსასყიდლოთ“. იცოდეთ ეს ხალხი გლეხის მხარეს არის, დაეხმარება მას პირადი ნაკვეთების დამუშავებაში, კოოპერატივების შექმნაში. „მაშ ხმა მიეცი მათ მეხუთე ნომერს, ხმა მიეცი შენზე მზრუნველ პარტიას“.²¹

ენა და გონება არც სხვა პარტიათა ლიდერებს და განათლებულ წევრებს უჭრიდა ნაკლებად. ყველამ გამოაქვეყნა წინასაარჩევნო პროგრამა. ყველა ცდილობდა ამორმჩველთა ამა თუ იმ ფენის მხარდაჭერის მიღებას. ეროვნული დემოკრატებიც დიდ იმედს ამყარებდნენ ინტელიგენციაზე, ასევე გლეხობაზე, რომელიც, მათი აზრით, მიწების გაერთიანებისა და კოლექტიური მეურნეობისაკენ კი არ მიისწრაფოდა (როგორც ამას ს. ფედერალისტები და ს. რევოლუციონერები მიიჩნევდნენ), არამედ მიწას კერძო საკუთრებად მოითხოვდა და ინდივიდუალურ მეურნეობაზე ამყარებდა იმედს. რაც შეეხება სოციალ-დემოკრატებს, მათი ოფიციალური „ერთობა“ მახვილს მარჯვნივთაგან იქნედა და მარცხნივაც, თანაც ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ განმეორდებოდა წინა ორი წლის ისტორია (მხედველობაში ჰქონდა რუსეთის დამფუძნებელი კრებისა და ამიერკავკასიის სეიმის არჩევნები) და საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში ხმების აბსოლუტურ უმრავლესობას სოციალ-დემოკრატიული პარტია მიიღებდა.

დამფუძნებელი კრების არჩევნების წინა დღეებში ნ. ჟორდანიამ პარლამენტის სხდომაზე განაცხადა: „დღეს ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველო უკვე მიაღწა იმ ნაპირს, საიდანაც იწყება ხალხის ნორმალური განვითარება. დღეს უკვე გვაქვს გარკვეული სოციალური და პოლიტიკური წყობა, მხოლოდ საჭიროა მივცეთ მას იურიდიული და კონსტიტუციური ფორმა, რასაც შეასრულებს უახლოეს ხანს მოწვეული დამფუძნებელი კრება“. საქართველოს შინაპოლიტიკური და საერთაშორისო მდგომარეობა, თქვა შემდეგ მთავრობის თავმჯდომარემ, საკმაოდ მტკიცეა. შედარებით რთული ვითარებაა განაპირა მხარეებში

(ბათუმის და სოხუმის ოლქები, ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები) მტრებს ვებრძვით, ვიცავთ საქართველოს ამ განუყოფელ ნაწილს. ჩვენ მივდივართ ამ განაპირა მხარეებში იმ მიზნით, რომ დავეხმაროთ მათ ადგილობრივი თვითმმართველობის დემოკრატიული ინსტიტუტების შექმნაში. ქართველ მუსლიმანებს, აფხაზებს, სომხებს ჩვენ ვეუბნებით, რომ აუცილებელია ცენტრისა და პერიფერიების მჭიდრო კავშირი, თანხმობით მუშაობა. განაპირა მხარეების სოციალ-ეკონომიური და კულტურული მდგომარეობა თავისებურია. ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ იქაური მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებას, ტრადიციებს და ამიტომ მთავრობამ გადაწყვიტა მისცეს აფხაზეთსა და სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომია. მხოლოდ იმ პირობით, რომ დაცული იქნება საქართველოს ტერიტორიული, პოლიტიკური და ეკონომიური მთლიანობა. ყველაფერ ამაზე თავის კომპეტენტური სიტყვა დამფუძნებელმა კრებამ უნდა თქვას“.²²

მთავრობის თავმჯდომარის ამ გამოსვლის ძირითადი აზრი ის იყო, რომ საქართველოს დროებითმა პარლამენტმა და მთავრობამ მხოლოდ მოსამზადებელი მუშაობა ჩაატარა. ქართული ეროვნული სახელმწიფოს მყარი, კონსტიტუციური შენობის აგება და პერსპექტიული პროგრამის ჩამოყალიბება კი დამფუძნებელი კრების ფუნქციას შეადგენდა.

დამფუძნებელი კრების არჩევნები 1919 წლის 14, 15 და 16 თებერვალს გაიმართა. მასში სხვადასხვა მიზეზების გამო მონაწილეობა ვერ მიიღო ბათუმის ოლქის, ბორჩალოს, ახალციხე-ახალქალაქის მაზრების, ხევსურეთისა და სვანეთის მოსახლეობამ. ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ კანონიერად სცნო 505477 ხმა. აქედან მიიღო: სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ 409766 ხმა, სოციალისტ-ფედერალისტებმა - 33721, ეროვნულ-დემოკრატებმა - 30154, სოციალისტ-რევოლუციონერებმა - 21721 ხმა. სხვა პარტიები და საზოგადოებრივი ჯგუფები ძალიან ჩამორჩნენ. საქართველოს რადიკალურ-დემოკრატიულმა პარტიამ მიიღო 3107 ხმა, ნაციონალისტურმა პარტიამ - 1533, მემარცხენე სოციალ-ფედერალისტებმა (მაშვრალეები) - 1616, დაშნაკცუტუნმა - 2353, დამოუკიდებელ უპარტიოთა კავშირმა - 799, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ადგილობრივმა ორგანიზაციამ - 779 ხმა.

საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში სოციალ-დემოკრატებმა გაიყვანეს 109 დეპუტატი, ეროვნულ-დემოკრატებმა - 8 (ნ. ნიკოლაძე, სპ. კელია, გ. გვაზავა, ე. თაყაიშვილი, ი. მაჭავარიანი, აღ. ასათიანი, პ.

სურგულაძე, ვ. ქიქოძე), სოციალისტ-ფედერალისტებმა - 8 (გ. ლასხიშვილი, ვ. რცხილაძე, შ. ნუცუბიძე, ს. ფირცხალავა, ვ. მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, ი. გედევანიშვილი, ს. მდივანი). სოციალისტ-რევოლუციონერებმა - 5 დეპუტატი (ლ. შენგელაია, ივ. გობეჩია, იოს. გობეჩია, ვ. ანთაძე, ნ. ნუცუბიძე). 1919 წლის აგვისტოში ჩატარდა დამატებითი არჩევნები, რომლის შედეგად დაშნაკუტუნმა საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში გაიყვანა 3 დეპუტატი. ამავე არჩევნების შედეგად დამფუძნებელ კრებაში შევიდა ქართველი ნაციონალისტების ლიდერი გრ. ვეშაპელი და სოციალისტ-ფედერალისტი ს. დადიანი.²³

დამფუძნებელი კრების არჩევნების კანონიერება და გამოქვეყნებული შედეგები ეჭვქვეშ დააყენეს ეროვნულ-დემოკრატებმა და სოციალისტ-ფედერალისტებმა. მათ აღნიშნეს, რომ საარჩევნო კომისიების უმრავლესობა ერთფეროვანი იყო, მათში მხოლოდ სოციალ-დემოკრატები შედიოდნენ. ისინი გავლენას ახდენდნენ ამომრჩევლებზე, არასწორად ითვლიდნენ ხმებს. ალ. ასათიანმა განაცხადა: „წარმომადგენლობითი ორგანოს შექმნა... მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ საარჩევნო მუშაობის დროს კანონი სავალდებულოდ იქნება მიჩნეული და ერთნაირი უფლებით იქნებიან აღჭურვილი ყველა პარტიები. თუ კანონს არავითარი ანგარიში არ გაეწია, „პარტიულ ძალთა განწყობილების სისტემით“, მმართველი პარტია ყოველთვის მოახერხებს ისეთი შედეგების მიღებას, როგორც ესურვება. ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ საჭიროდ დაინახა ამ მოვლენების აღნიშვნა, მაგრამ არა იმისათვის, რომ დამფუძნებელი კრების სუვერენობა უარყოს, არამედ იმისათვის, რომ ეს მძიმე შედეგები არ იქნეს დავიწყებული დამფუძნებელი კრების მიერ მაშინ, როდესაც იგი საარჩევნო კანონის შემუშავებას შეუდგება მომავალი პარლამენტისათვის“.²⁴

მმართველი პარტიისადმი საყვედური და ბრალდება უფრო აშკარად გამოთქვა გაზ. „საქართველოს“ რედაქციამ: „ბრძოლა სოციალ-დემოკრატთა და ეროვნულ-დემოკრატთა შორის არ იყო თანასწორი. სოციალ-დემოკრატების ხელში იყო მთელი ადმინისტრაციული აპარატი და ამის გარდა აუარებელი მატერიალური რესურსები“. მართალია, მთავრობამ თითქოს აკრძალა ადმინისტრაციის ჩარევა არჩევნებში, მაგრამ ეს შესტი შესტად დარჩა. „სოციალ-დემოკრატებმა მარჯვედ გამოიყენეს ადმინისტრაცია და მათი გამარჯვება არჩევნებში ამით უზრუნველყოფილი გახდა კიდევ“.²⁵

მიუხედავად ამისა, გაზეთს არ უარუყვია არჩევნების დიდი მნიშვნელობა, გამოაცხადა, რომ შეიქმნა ლეგიტიმური საკანონმდებლო ხელისუფლება, დაიწყო ახალი ხანა ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. „დიდი იმედებით აღსავსენი მივესალმებით ამ ახალ ხანას და ვდღესასწაულობთ იმ წმინდა საიდუმლოს, როდესაც ქართველი ხალხი უზუნაესი უფლებით შეიმოსა და პოლიტიკური მოქმედების სუბიექტად გადაიქცა“.²⁶

დამფუძნებელი კრების პირველი სხდომა 1919 წლის 1 მარტს ს. ვიბლაძემ გახსნა. მან აღნიშნა, რომ დამოუკიდებელი საქართველოს დროებითმა პარლამენტმა და მთავრობამ შესძლო გარეშე და შინაური მტრების მოგერიება, სიძნელები ჯერ კიდევ ბევრია, მაგრამ ხალხი, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში ახერხებდა თავის ვინაობის დაცვას, არ დაიღუპება, დემოკრატიული რევოლუციის მონაპოვარს შეინარჩუნებს და დამფუძნებელი კრების მეშვეობით ეროვნულ სახელმწიფოს სრულყოფს.²⁷

1919 წლის 14 მარტს დამფუძნებელი კრების პირველი სესიის მეორე სდომაზე მთავრობის საქმიანობის ანგარიშით გამოვიდა ნ. ჟორდანიას ჩვენს მთავრობას, განაცხადა მან, დაეკისრა მეტად რთული მისია – ომისა და რევოლუციის ქარცეცხლში უვნებლად გამოეტარებინა საქართველო. დღეს თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს ისტორიული დანიშნულება და ხალხის ნდობა მთავრობამ გაამართლა. მინისტრთა კაბინეტის დიდ დამსახურებად ნ. ჟორდანიამ მიიჩნია ეროვნული და დემოკრატიულ ძალთა ერთიანობის განმტკიცება. მთავრობას არ წამოუყენებია არცერთი ისეთი ღოზუნგი, არ მიუღია არცერთი ისეთი კანონი, რომელიც ჩამოაშორებდა ერის რომელიმე ფენას, ერის რომელიმე სასიცოცხლო ელემენტს.

ნ. ჟორდანიამ მთავრობის სწორი გეზის დამადასტურებლად გამოაცხადა ის, რომ საქართველო შეჩერდა რევოლუციის ბურჟუაზიულ ეტაპზე; საფუძველი ჩაეყარა დემოკრატიულ სახელმწიფოს, გატარდა აუცილებელი რეფორმები, ჩამოყალიბდა გვარდია, იქმნება რეგულარული არმია. რევოლუციის პირველ თვეებში შექმნილ გვარდიას ბევრი მოწინააღმდეგე ყავდა, მაგრამ მოხალისეთა სახელოვანმა საქმეებმა მისადმი უნდობლობა გაფანტა. არანაკლები ყურადღება ექცეოდა რეგულარული ჯარის შექმნას, მაგრამ ამ სფეროში ჩვენს მიერ გატარებულ ღონისძიებებს ჯერ არ მოჰყოლიაო დიდი შედეგი. „ერთი კი მაინც ფაქტია. ჩვენი შეიარაღებული ძალების საშუალებით

ძირითადად შევინარჩუნეთ საშინაო და საგარეო მყუდროება“.

საქართველოს პრემიერმა აღიარა, რომ რესპუბლიკა ფინანსურად სიმწიფეებს განიცდიდა. „როცა საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა, ხაზინა სრულიად ცარიელი იყო. მიუხედავად ამისა დღემდე სული მოვიტანეთ ისე, რომ საგარეო ვალი არ აგვიღია. რაკი შუქოსავლის წყაროები თითქმის არ გაგვანდა, ბონების ბეჭდვა დაიწყო. ამას მოჰყვა ფულის კურსის დაცემა. ე.ი. გამოცემული ბონები ჩვენი დეფიციტია, საშინაო სესხია“.

მთავრობის თავმჯდომარემ თავის გამოსვლა ასე დაამთავრა: „რაც შეგვეძლო ვიმუშავეთ, რუსეთის სხვა სახელმწიფოებთან და ერებთან შედარებით ჩვენი სახელმწიფო გემი მშვიდობით მოვიყვანეთ. ჩაიბარეთ ეს გემი, მიიღეთ სახელმწიფოს სადავე და გააკეთეთ ის, რაც ჩვენ ვერ გავაკეთეთ. პარლამენტის მთავრობა მიდის და ადგილს უთმობს დამფუძნებელი კრების მთავრობას“.²⁸

იმავე სხდომაზე დაისვა ახალი მთავრობის შედგენის საკითხი. სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის სახელით რ. არსენიძემ განაცხადა: უკვე არსებული პრეცედენტის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ავირჩიოთ თავმჯდომარე, რომელიც შეარჩევს მთავრობის წევრებს. ასეთი წესით შედგენილი მინისტრთა კაბინეტი უფრო შეთანხმებულად იმოქმედებს. თუმცა დამფუძნებელ კრებას იმის უფლება აქვს მთავრობის ყველა წევრი თვითონ აირჩიოს და რესპუბლიკის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის — პრეზიდენტის ინსტიტუტიც კი შექმნასო.

რ. არსენიძის ორგოფულმა წინადადება კამათი გამოიწვია. შ. ნუცუბიძემ განაცხადა — თუ მთავრობის შედგენა ერთ კაცს დაევალა სოციალისტ-ფედერალისტთა ფრაქცია კენჭისყრაში მონაწილეობას არ მიიღებსო. გ. ვვაზავამ მხარი დაუჭირა მხოლოდ თავმჯდომარის არჩევას და გაილაშქრა პრეზიდენტის ინსტიტუტის წინააღმდეგ. დაახლოებით ასეთივე აზრი გამოთქვა ივ. გობეჩიამ. მისი განცხადებით პრეზიდენტობის დაწესება არ იყო იოლად გადასაწყვეტი საქმე. ამ საკითხზე ჯერ საკონსტიტუციო კომისიამ უნდა იმუშაოსო. კამათში მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე პ. საყვარელიძემ, შ. ალექსი-მესხიშვილმა და სხვ. ბოლოს დამფუძნებელმა კრებამ დაადგინა: „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის შესადგენად დამფუძნებელი კრება ირჩევს ერთ კაცს, რომელიც ნიშნავს მინისტრებს. მთავრობის თავმჯდომარე იმავდროულად არის უმაღლესი წარმომადგენელი რესპუბლიკისა“.²⁹

ამგვარად, დამფუძნებელმა კრებამ უარყო განსაკუთრებული

უფლებებით აღჭურვილი პრეზიდენტის, სახელმწიფოს მეთაურის არჩევის საჭიროება. მაგრამ მიზანშეწონილად მიიჩნია მთავრობის თავმჯდომარის უფლება-მოსილების საგრძნობლად გაფართოება, საზღვრებს მიღმა სამყაროს წინაშე მისი სახელმწიფოს მეთაურის სახით წარდგენა.

მთავრობის თავმჯდომარის უფლება-მოსილების გაფართოებას, როგორც ჩანს წინააღმდეგობას უწევდნენ ოპოზიციური პარტიები. აღნიშნული დადგენილების მიღებიდან ორი დღის შემდეგ შ. ნუცუბიძე წერდა: დამფუძნებელი კრების მეორე სხდომაზე სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ დააყენა საკითხი რესპუბლიკის უმაღლესი წარმომადგენლის შესახებ. ჩვენ ამაში დავინახეთ პოლიტიკური კონტრაბანდა და განვაცხადეთ, რომ ეს საკონსტიტუციო საკითხია და უნდა გადაიდოს კონსტიტუციის მიღებამდე. არსებითად ჩვენ პრეზიდენტის განსაკუთრებული ინსტიტუტის შექმნის წინააღმდეგი ვიყავით და ვართ. „ჩვენ გვყავდა დიქტატორი (ნ. ჟორდანიას ა.ბ.) და მის არსებობას ვურიგდებოდით გარდამავალ ხანაში. დამფუძნებელი კრების მუშაობა უნდა დაწყებულიყო ყოველივე განსაკუთრებული მდგომარეობის მოსპობით და კონსტიტუციის შემუშავებით“.³⁰

სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ მთავრობის თავმჯდომარის პოსტზე კვლავ ნ. ჟორდანიას კანდიდატურა დაასახელა. მას მხარი დაუჭირეს ეროვნულ-დემოკრატებმაც. სოციალისტ-ფედერალისტთა და ესერთა ფრაქციებმა კენჭისყრაში მონაწილეობა არ მიიღეს, მაგრამ ამან ვერ დააბრკოლა ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით პრემიერად ნ. ჟორდანიას არჩევა. 1919 წლის 21 მარტს მან გამოაცხადა მინისტრთა კაბინეტის შემადგენლობა: საგარეო საქმეთა და იუსტიციის მინისტრი — ე. გეგეჭკორი; შინაგან საქმეთა, სამხედრო და სახალხო განათლების მინისტრი — ნ. რამიშვილი; მიწათმოქმედებისა და შრომის მინისტრი — ნ. ხომერიკი; ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი — კ. კანდელაკი.³¹

ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ, მართალია, ნდობა გამოუცხადა ნ. ჟორდანიას, მაგრამ არ მოეწონა მისგან შედგენილი მთავრობა. გაზ. „საქართველო“ ამასთან დაკავშირებით წერდა, რომ ძველ მთავრობაში ყოველ სამინისტროს თითო პირი განაგებდა, ახლა კი ერთ პიროვნებას ორი და სამი სამინისტრო დაუჭვემდებარესო. მთავრობის რეორგანიზაციის შედეგად მინისტრთა პორტფელები დაკარგესო სოციალისტ-ფედერალისტებმა, ესერებმა და ეროვნულ-დემოკრატებმა.

მთავრობაში მთლიანად სოციალ-დემოკრატები გაბატონდნენო. განვიხილოთ სწორად ასახა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის განწყობილება. ცხადია, მისმა ლიდერებმა არ მოიწონეს კოალიციური, მრავალპარტიული მთავრობის ნაცვლად ერთგვაროვანი სოციალ-დემოკრატიული მთავრობის ჩამოყალიბება. მინისტრთა კაბინეტის მიღმა სხვა პარლამენტური პარტიების დატოვება.

სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას, ევროპაში არსებული პრაქტიკის შესაბამისად, რაკი დამფუძნებელ კრებაში აბსოლუტური უმრავლესობა მიიღო, უფლება ჰქონდა ერთპარტიული მთავრობა შეექმნა და ჩამოაყალიბა კიდევ. მაგრამ ფაქტია, რომ ამან გააძნელა პოლიტიკური პარტიების კონსენსუსი, ოპოზიციის კონსტრუქციული მუშაობა, გარკვეული სიძნელეები შექმნა ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების საქმიანობაში. დამფუძნებელ კრებაში, კერძოდ, მმართველ პარტიასა და ოპოზიციურ ფრაქციებს შორის იმაზე გაცილებით მკაცრი ბრძოლა გაჩაღდა, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა პარლამენტში. განწყობილება – ურთიერთობათა ეს ცვლილება ცხადი გახდა უკვე ახალი კაბინეტის დეკლარაციის, სამომავლო პროგრამის განხილვის დროს.

მთავრობის დეკლარაცია წაიკითხა ე. გეგეჭკორმა დამფუძნებელი კრების 21 მარტის სხდომაზე: „ასრულდა საქართველოს ერის სურვილი, შედგა სუვერენული ორგანო – დამფუძნებელი კრება, რომელიც მოწოდებულია შეიმუშაოს რესპუბლიკის კონსტიტუცია და მტკიცე ნიადაგზე დაამკვიდროს დამოუკიდებელი და დემოკრატიული სახელმწიფო. „...მართალია, ჩვენს ნორჩ რესპუბლიკას ჯერ კიდევ მრავალი დაბრკოლება ელოდება, მსოფლიო სამშვიდობო კონგრესს თავის სიტყვა ჩვენი დამოუკიდებლობის შესახებ არ წარმოუთქვამს, მაგრამ სრული იმედით შეგვეურებთ მომავალს. ხალხი, რომელმაც სძლია რეაქცია და მოიგერია უცხო ძალთა თავდასხმები, უეჭველია შეინარჩუნებს თავისუფალ პოლიტიკურ არსებობას“.

ე. გეგეჭკორმა შემდეგ აღნიშნა, რომ მთავრობა მიზნად ისახავსო მართვა-გამგეობის გამარტივებას და გაიაფებას. ის შეეცდება რაც შეიძლება მალე განსაზღვროს აფხაზეთისა და სამუსლიმანო საქართველოს სტატუსი, სრულყოს სამაზრო და საქალაქო თვითმმართველობათა სტრუქტურა, დაამთავროს სასამართლო რეფორმის გატარება. ღარიბ გლეხთა მიწით უზრუნველყოფის მიზნით მთავრობა გააგრძელებს აგრარული რეფორმის დაჩქარებით განხორციელებას

და ხელს შეუწყობს ინტენსიური სასოფლო მეურნეობის აღორძინებას. დეკლარაციაში სიაძვნებით არის აღნიშნული, რომ „კოოპერატიული საზოგადოებანი დღითიდღე მაგრდებიან და ფართო შემოქმედებით უნარს იძენენ საწარმოო და სააღმშენებლო ასპარეზზე. მთავრობა მიზნად ისახავს მათ დახმარებას, ამ გზით საზოგადოებრივი საკუთრების გაფართოებას და მის ხალხის საკეთილდღეოდ გამოყენებას. მთავრობა მთელი თავისი ძალისხმევით შეეცდება შრომის ინტერესების დაცვას და სოციალური კანონმდებლობის ფართო საფუძველზე აგებას“.

დეკლარაციის ბოლო ნაწილში იმედი იყო გამოთქმული, რომ მთავრობა, დამფუძნებელი კრების დახმარებით, შეასრულებდა მძიმე მოვალეობას, აღმოფხვრიდა დაბრკოლებებს, დაიცავდა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას, აამაღლებდა ხალხის კეთილდღეობას.³²

მთავრობის დეკლარაცია, მართალია, შეიცავდა დემოკრატიული სოციალიზმის პროგრამულ ელემენტებს, მაგრამ ამან ესერები და სოციალისტ-ფედერალისტები ვერ დააკმაყოფილა. ამიტომ მათ მთავრობის მომავალი მუშაობის გეგმა მარცხნიდან გააკრიტიკეს. ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ კი შემარჯვენე პოზიცია დაიკავა.

სოციალისტ-ფედერალისტთა ფრაქციის სახელით შ. ალექსი-მესხიშვილმა განაცხადა, რომ ახალი მთავრობა არსებითად იმეორებს ძველ პროგრამას, რაც ახლა, მსოფლიო რევოლუციური პროცესის გაღრმავების პირობებში, საკმარისი აღარ არისო. „ჩვენ მოწმენი ვართ რუსეთში და ევროპაში შრომისა და კაპიტალის, სოციალიზმისა და იმპერიალიზმის ბრძოლისა. რევოლუციურმა ქარცეცხლმა ნათლად დაანახვა თვით იმპერიალისტებსაც კი, რომ ძველ სოციალურ ურთიერთობათა დაბრუნება შეუძლებელია., ...მიუდგომელი მეთვალყურეებისათვის აშკარა უნდა იყოს, რომ ჩვენ ვიმყოფებით გარდამავალ ხანაში და დღესვე უნდა ჩაეყაროს მტკიცე საფუძველი მომავალ სოციალისტურ წყობილებას. სოციალისტური მთავრობა, სოციალისტური დამფუძნებელი კრების ნდობით აღჭურვილი, ვალდებულია გაბედული ნაბიჯი გადადგას, თორემ იმ გზით, რომელიც დეკლარაციაშია ნაჩვენები... ვერაფერს გახდება“.³³

კიდევ უფრო მკაცრად გააკრიტიკა მთავრობის დეკლარაცია, მისი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული პროგრამა სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქციამ. ლ. შენგელაიას განცხადებით, არა მენშევიკები, არამედ მხოლოდ ჭეშმარიტი სოციალისტები შესძლებდნენ ხალხის მეთაურობას, ისინი მოიპოვებდნენ მშრომელთა ნდობას და

მხარდაჭერას. ამის საფუძველს იძლევაო საქართველოს მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა, დამფუძნებელი კრების სოციალური შემადგენლობა; ჩვენს დამფუძნებელ კრებაში ფეოდალურ არისტოკრატიას არცერთი კაცი არ გააჩნია, ხოლო ბურჟუაზია მხოლოდ 8 დეპუტატით არისო წარმოდგენილი. სოციალ-პოლიტიკურ ძალთა ასეთ განლაგებას ჩვენი მთავრობა ვერ იყენებსო რევოლუციის გაღრმავებისათვის. ლ. შენგელაიამ დამფუძნებელ კრებას აუწყა, რომ სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქცია იბრძოლებდა მთავრობისეული აგრარული რეფორმის წინააღმდეგ, დაიცავდა მიწის სოციალიზაციის პროგრამას, მოითხოვდა წარმოებაზე მუშათა კონტროლის დაწესებას, სამუშაო დღის შემცირებას, მხარს დაუჭერდა საზოგადოებრივი წარმოების განვითარებას.

დამფუძნებელი კრების ძირითად ამოცანად სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქციას მიაჩნდა: დემოკრატიულ თავისუფლებათა დაკანონება, სინდისის, სიტყვის, ბეჭდვის, პროფესიის, მიმოსვლის, გაფიცვების, კავშირების თავისუფლების უზრუნველყოფა, უპრეზიდენტო დემოკრატიული მმართველობის შექმნა, მართვა-გამგეობის სრული დეცენტრალიზაციის განხორციელება, სახალხო რეფერენდუმისა და საკანონმდებლო ინიციატივის დანერგვა.³⁴

ღიაშვიტრალურად საწინააღმდეგო პოზიციიდან გააკრიტიკა ახალი მთავრობის სამოქმედო პროგრამა (და საერთოდ სოციალისტური მიმართულების პარტიათა თვალსაზრისი) ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ, რომლის სახელით სპ. კელიამ განაცხადა: „დამფუძნებელი კრების წევრო! არასდროს ასეთის სიმკაცრით არ გამოვლენილა წინააღმდეგობა სინამდვილესა და იდეოლოგიას შორის. ის გარემოება, რომ დამფუძნებელ კრებაში 120-ზე მეტი სოციალისტი ზის, ხოლო სინამდვილე ძალას გვატანს სახელმწიფოს ასაგებად საღი ბურჟუაზიული საფუძვლები და მეთოდი ვიხმაროთ, ეს გარემოება გვიჩვენებს, რომ სურვილი და დიდი რწმენა უძღურია სოციალიზმის დასამყარებლად და სინამდვილის გარდასაქმნელად“. საქართველოს მოსახლეობამ, თქვა შემდეგ სპ. კელიამ, პირველად აირჩია დამფუძნებელი კრება, რომელმაც ჩვენი სახელმწიფოს ძირითადი კანონები უნდა მიიღოს. „ჩვენი მომავალი ნამოქმედარი განსაზღვრავს მომავლის მიმართულებას და ამიტომ ვერ ვიქნებით თავისუფალი ჩვენი უფლების მოხმარებაში. საქართველოს მარადიულ მიმდინარეობაში ჩვენი აქ ყოფნა ერთი წუთია და ამ წუთმა არ უნდა შეიწიროს ქვეყნის

უკვდავება. ამის ნიშნები კი ბევრია ჩვენს ყოველდღიურ მოქმედებაში. შემდეგ ეროვნულ-დემოკრატიული ფრაქციის ლიდერმა აღნიშნა რომ მთავრობის შემადგენლობა არსებითად არ შეცვლილა და არც მისი პოლიტიკა შეიცვლებათ. ის პარტია, რომელსაც არასდროს ჰქონია მიზნად საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა და, რომელმაც გარემოების ძალდატანებით ჩაიბარა ქვეყნის მართვა-გამგეობის ტვირთი, ბუნებრივია, ვერ შესძლებდა შემოქმედებითი პოლიტიკის გატარებას, ჭეშმარიტად ეროვნული სახელმწიფოს აშენებას. სპ. კელიას აზრით, სოციალ-დემოკრატები ფსიქოლოგიურად არ იყვნენ მომზადებული სახელმწიფოს შექმნისა და მართვისათვის, რის გამოც ბევრი შეცდომები მოსდიოდათ საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში. მთავრობის მახასიათებელიაო მუდმივი მერყეობა ინტერნაციონალიზმსა და ნაციონალიზმს შორის. „მეორეს მხრივ, მთავრობას დღესაც არ აქვს გამორკვეული სახელმწიფოებრივი შემოქმედების ორიენტაცია, ის თუ რომელ პრინციპს მისცეს უპირატესობა და სახელმძღვანელოდ გაიხადოს, მოსკოვის პრინციპი თუ პარიზისა. ეს გაურკვეველობა კი უაღრესად მავნებელია და საზიფათო., ...თუ რაიმე დადებითი იყო მთავრობის მოქმედებაში აქამდის, ეს იმდენად ზღებოდა, რამდენადაც იგი ხანდახან უახლოვდებოდა თავის მოქმედებაში იმ ბურჟუაზიულ ზომებს, რომლის დიდი შემოქმედებითი როლი ცხოვრებით და გამოცდილებით არის დადასტურებული. ხოლო რამდენადაც იგი შორდებოდა ამ ნაცად იარაღს და წაისოციალისტ-რევოლუციონერობა, იმდენად მეტ ზიანს აძლევდა ჩვენს შინაგან და საგარეო მდგომარეობას“.³⁵

როგორც ვხედავთ, სოციალისტ-ფედერალისტები და სოციალისტ-რევოლუციონერები მთავრობას ბრალად სდებდნენ სოციალიზმის პრინციპებიდან გადახვევასა და ბურჟუაზიული პოლიტიკის გატარებაში, ეროვნულ-დემოკრატები კი პირიქით, მმართველ პარტიას ადანაშაულებდნენ სოციალისტური ექსპერიმენტებით გატაცებაში, ბურჟუაზიული საკუთრება-მეურნეობის შეზღუდვაში. ვინ იყო მართალი? საკუთარი პოზიციებიდან თითქოს ორივე მხარე ჭეშმარიტებას დალადებდა. მაგრამ კრიტიკოსები ყოველთვის როდი ახერხებდნენ მოვლენების ობიექტურად შეფასებას. ოპოზიციონერებმა თითქმის არაფერი თქვეს იმაზე, რომ მთავრობა ცდილობდა კომპრომისული ხაზის გატარებას, შერეული საზოგადოებრივი წყობილების შექმნას. მართალია, თავისუფალ გასაქანს აძლევდა კერძო ინიციატივას,

კაპიტალიზმის განვითარებას, მაგრამ არც მოსახლეობის დაბალი ფენების სოციალური დაცვის საჭიროებას ივიწყებდა. ცდილობდა კლასობრივ ანტაგონიზმისა და კლასობრივი ბრძოლის შესუსტებას. სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას ჰქონდა შესაძლებლობა კრიტიკას კრიტიკით დახვედროდა და თავის პოზიციები ნაწილობრივ მაინც დაეცვა.

1919 წლის 25 აპრილს დამტკიცდა დამფუძნებელი კრების რეგლამენტი, განისაზღვრა ამ უზენაესი საკანონმდებლო ორგანოს სტრუქტურა, მისი მუშაობის წესი. ამ რეგლამენტის საფუძველზე მოხდა დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმის და მუდმივი კომისიების არჩევნები.

დამფუძნებელი კრების დეპუტატებს შორის ცხარე ბრძოლა გაიმართა მუდმივი კომისიების შემადგენლობის დამტკიცების პროცესში. სოციალ-დემოკრატებმა ყველაზე მნიშვნელოვან კომისიებში მოითხოვეს ადგილების სამი მეოთხედი. ამას განსაკუთრებით მწვავე პროტესტით შეხვდა სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქცია. მისმა წარმომადგენელმა განაცხადა, თუ მმართველი პარტიის მადა არ შეიკვეცა, ზოგიერთი პარტია კომისიებში ვერცერთ ადგილს ვერ მიიღებსო. გ. გვაზავამ (ე.დ.) აღნიშნა: დამფუძნებელი კრების კომისიები რთულ საქმიანობას ეწევიან, ძირითადად იქ მზადდება კანონპროექტები, მიმდინარეობს ის უმთავრესი მუშაობა, რომელსაც ჰქვია შეთანხმება. ამიტომ სასურველია კომისიებში, შესაძლებლობის მიხედვით, ყველა ფრაქცია იყოს წარმოდგენილი. პროპორციულ წარმომადგენლობით სისტემას ანგარიში უნდა გაეუწიოთ, მაგრამ არც მცირერიცხოვანი ფრაქციების კონსტიტუციური უფლებები უნდა დავარდვიოთო.

საბოლოოდ საკონსტიტუციო კომისიაში აირჩეს: სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციისაგან 9 კაცი (პ. საყვარელიძე, ლ. ანთაძე, გ. ფალავა, პ. გელიშვილი და სხვ.), სოციალისტ-ფედერალისტთაგან – 2 კაცი – ი. ბარათაშვილი, ს. დადიანი, ეროვნულ-დემოკრატთა ფრაქციისაგან – გ. გვაზავა და სპ. კეღია. დაშნაკებისაგან – ტ. ავეტისიანი. საფინანსო-საბიუჯეტო კომისიაში შევიდა 9 სოციალ-დემოკრატი, ორი სოციალისტ-ფედერალისტი, ერთი სოციალისტ-რევოლუციონერი, ერთი ნაციონალ-დემოკრატი.

დამფუძნებელი კრების უმრავლესობა წინააღმდეგი იყო საგარეო საქმეთა კომისიის შექმნისა, რამაც ეროვნულ-დემოკრატთა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. გ. გვაზავამ ერთ-ერთ სხდომაზე განაცხადა: შევიცარია ნეიტრალური ქვეყანა, მას საგარეო საფრთხე არ ემუქრება,

მაგრამ საგარეო პოლიტიკას მართო ერთი პირი როდი განსაზღვრავს მისი მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ში აღმასრულებელი ხელისუფლება ძალიან ძლიერია, დეპუტატთა პალატა ყოველთვის ირჩევს საგარეო საქმეთა კომიტეტს. ვერც საქართველოს დამფუძნებელი კრება დარჩება გარეშე მაყურებლის როლში. ზოგმა შეიძლება ასე დასვას საკითხი – ყველა ხელშეკრულება, ყველა საგარეო პოლიტიკური აქტი ბოლოს მაინც დამფუძნებელ კრებაში უნდა შემოვიდეს, აქ უნდა მოხდეს მათი რატიფიკაცია და ამიტომ კომისიის შექმნა საჭირო არ არისო. მაგრამ თავისთავად რატიფიკაციას არ აქვს „დიდი მნიშვნელობა. საქმე წყდება მაშინ, როცა მოლაპარაკებას აწარმოებენ და ხელშეკრულებას სდებენ, ...მაშასადამე საჭიროა წინასწარ მივიღოთ მონაწილეობა მოლაპარაკებაში; თავად საგარეო პოლიტიკური მიმართულების შემუშავებაში. ჩვენი წინადადება არის ავირჩიოთ საგარეო საქმეთა კომისია“. გ. გვაზავს აზრით ამ კომისიაში უნდა შესულიყო 10 კაცი. ხუთი სოციალ-დემოკრატი, ორი ეროვნულ-დემოკრატი, ორი სოციალისტ-ფედერალისტი, ერთი – სოციალისტ-რევოლუციონერი. უმრავლესობის ფრაქციამ ასეთ შემადგენლობას მხარი არ დაუჭირა. ბოლოს და ბოლოს საგარეო საქმეთა კომისიაში შევიდა 5 სოციალ-დემოკრატი. ოპოზიციური პარტიებიდან კი თითო წარმომადგენელი – გ. გვაზავა, ს. მღვიანი, ივ. გობეჩია.³⁶

ყველაზე რთული და ძნელი საქმე დაეკისრა საკონსტიტუციო კომისიას. იგი ერთი წელი მუშაობდა საქართველოს კონსტიტუციის პროექტის შედგენაზე და თითქმის ამდენსავე ხანს გავრძელდა ამ პროექტის განხილვა (შეესება, შესწორება), რაც დამფუძნებელი კრების ფრაქციათა მწვავე დებატების ვითარებაში მიმდინარეობდა. პარალელურად სწარმოებდა მუშაობა კონკრეტული კანონების შესადგენად.

დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ხელისმძღვერით 1919 წლის აპრილში დეპუტატთა შორის გავრცელდა ასეთი დოკუმენტი: „ეროვნული საბჭოსა და პარლამენტის პრაქტიკამ დაგვანახა, რომ აქამდე არსებული ტექნიკა კანონპროექტების შეტანისა მეტის მეტად უსრულო და ნაუცფათოვი ხასიათისა იყო. კანონპროექტს ხშირად არავითარი განმარტებითი მოხსენება არ ჰქონდა დართული., ...ყოფილა მაგალითი, როდესაც საკმაოდ რთული კანონპროექტის განხილვა კომისიებში და პარლამენტში ორ-სამ დღეში დამთავრებულა“.

დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარე შემდეგ აღნიშნავს, რომ საკანონმდებლო მუშაობის ასეთი სწრაფი ტემპით წარმოება

მდგომარეობით იყო ნაკარნახევი. ახლად აღორძინებული სახელმწიფოებრივი ცხოვრება მოითხოვდა საკანონმდებლო ნორმების სწრაფად ჩამოყალიბებას და დაყოვნება შეუძლებელი იყო. პარლამენტის ბევრი წევრი გრძნობდა ასეთი აჩქარების უარყოფით შედეგებს. გამოითქმოდა შენიშვნები იმის გამო, რომ კანონპროექტი ერთ ცალად შემოდიოდა და ბუნებრივია, ყველას არ ეძლეოდა მისი შესწავლა-განხილვის შესაძლებლობა. დეპუტატები კანონპროექტებს ღებულობდნენ კომისიების მიერ ჩასწორებული სახით, მათ არ ჰქონდათ შედარების შესაძლებლობა. ასეთი პრიმიტიული წესი არ შეფერის კანონმდებლთა კრებულს და დამფუძნებელი კრება ამას ვეღარ შეურიგდებაო.

თავმჯდომარე საკმაოდ კატეგორიული ტონით უცხადებდა დამფუძნებელი კრების წევრებს, რომ ამის შემდეგ ყველას უნდა შეესრულებინა დამფუძნებელი კრების მიერ შედგენილი რეგლამენტი. საჭიროა ვიცოდეთ, რომ საკანონმდებლო აქტი უნდა შედგებოდეს კანონის ტექსტის, კანონპროექტის განმარტებისა და სხვა მასალისაგან. მნიშვნელოვანი კანონპროექტები დასტამბული უნდა იყოს 200 ეგზემპლარად, სხვები მანქანაზე გადაბეჭდილი რამდენიმე ცალად.³⁶ ამ დოკუმენტის გავრცელებას სასურველი შედეგი მოჰყვა.

დამფუძნებელმა კრებამ 1919 წლის მაისში განიხილა კანონპროექტი მოქალაქეობის შესახებ: 1) საქართველოს მოქალაქედ ჩაითვლება ყოველი მცხოვრები, რომელიც მიწერილი იყო ქვეყნის რომელიმე ადმინისტრაციულ ერთეულზე 1914 წლის 19 ივლისამდე; 2) ყოფილი რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომი, რომელიც პირველ მუხლში აღნიშნულ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს, ...მაგრამ 1914 წლის იანვრიდან განუწყვეტლივ ცხოვრობს საქართველოს ტერიტორიაზე და სამი თვის ვადაში დღიდან ამ კანონის გამოქვეყნებისა განაცხადებს, რომ სურს საქართველოს მოქალაქეობა, მიღებულ იქნება საქართველოს მოქალაქედ; 5) ყოფილი რუსეთის იმპერიის ყოველი ქვეშევრდომი ქართველი, მიღებული იქნება საქართველოს მოქალაქედ, უკეთუ სამი თვის განმავლობაში დღიდან ამ კანონის გამოქვეყნებისა, განაცხადებს ამის სურვილს; სათანადო განაცხადებას შეიტანს საქართველოში მცხოვრები მომრიგებელ მოსამართლესთან, ხოლო უცხო სახელმწიფოში მცხოვრები მახლობელ კონსულთან. მე-9 მუხლის შესაბამისად საქართველოში პოლიტიკური უფლება ჰქონდა მხოლოდ რესპუბლიკის მოქალაქეს. სხვებს არ შეეძლოთ არჩევნებში მონაწილეობა.³⁷

ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გაილაშქრა სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქციამ იმ მოტივით, რომ იგი სხვა ეროვნულ და ჩამოსულთა უფლებას კვეცავსო. ივ. გობეჩიამ განაცხადა: „ეს კანონი მაშინ მიაღწევს თავის მიზანს, თუ ის სავსებით შეინარჩუნებს ინტერნაციონალურ სულს, თუ ჩვენ საქმით დავამტკიცებთ, რომ თავისუფალ საქართველოში ყველა თანასწორი არის“. არ შეიძლება საქართველოს მოქალაქეობა ძალით მივაღებინოთ ვისმეს და არც ისეთი პირობები უნდა შევქმნათ, რომ ხელოვნურად დავაბრკოლოთ მოქალაქეობის მიღებაო. ასეთ დაბრკოლებას, მისი აზრით, ქმნიდა თარიღი 1914 წელი და მიწერა ამა თუ იმ ადმინისტრაციულ ერთეულზე. დასაწინაა, რომ სოციალ-დემოკრატები დასცილდნენ სოციალისტურ ეროვნულ პროგრამას, ინტერნაციონალურ პრინციპს და ნაციონალიზმის პოზიციაზე დადგნენო.

არსებითად განსხვავებული პოზიცია დაიკავეს სოციალისტ-ფედერალისტებმა და ეროვნულ-დემოკრატებმა. მათ მოიწონეს აღნიშნული კანონპროექტი. შ. ალექსი-მესხიშვილმა აღნიშნა, ამ კანონს პროტესტით მხოლოდ საქართველოს დამოუკიდებლობის მტრები შეზღვენენო. ივ. გობეჩია და ძმანი მისნი კანონს იმას უწუნებენ, რომ იგი ყველას არ აძლევს საქართველოს მოქალაქეობას. ივ. გობეჩიას უკვირს, რათა ადებული ხანდაზმულობის თარიღად 1914 წლის 19 ივლისი? იმიტომ რომ ამ დღიდან საერთაშორისო ომის გამო აუარებელი ხალხი მოაწყდა ჩვენს ტერიტორიას. ყველა ეს ჩამოხიზნული ხალხი დარჩა საქართველოს ტერიტორიაზე და თითქმის ყველა ჩვენი დამოუკიდებლობის მტერიაო.

მოქალაქეობის კანონი, თქვა ბოლოს შ. ალექსი-მესხიშვილმა, დემოკრატიულიც არის და სამართლიანიც. ვისაც ეკუთვნის საქართველოს მოქალაქეობა თითქმის ყველა ღებულობს. ამ მხრივ აბსოლუტურ თავისუფლებას დიდი სახელმწიფოებიც კი არ აცხადებენ, მათაც აქვთ დაწესებული შეზღუდვები. რაც უფრო მცირეა სახელმწიფო, მით უფრო ფრთხილად უნდა ეკიდებოდეს ქვეშევრდომობის კანონს, იმიტომ, რომ იგი უცხოელებს, რომელნიც ჩვენს მოქალაქეობას ღებულობენ, მოვალეობასთან ერთად დიდ უფლებასაც აძლევს. ყველა შემოხიზნულს რომ მიწა გამოუეყოთ, ხომ მნიშვნელოვნად შემცირდება მკვიდრი მოსახლეობისათვის გადასაცემი ფართობები. გობეჩია უხეშად სცდება, იგი უცხოელების წისკვილზე ასხამს წყალს. არსებითად აქეზებ მათ მთავრობის წინააღმდეგ საბრძოლველად.³⁸

დამფუძნებელმა კრებამ ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით უარყო სოციალისტ-რევოლუციონერთა შენიშვნები და მოქალაქეობის პირვანდელი რედაქციით დაამტკიცა.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის სტრუქტურაში თავის მნიშვნელობით, ფუნქციების სიფართოვით ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეკავა შინაგან საქმეთა სამინისტროს. მის საქმიანობას შეხების წერტილები ჰქონდა პოლიტიკურ პარტიებთან, ხალხთან, სოციალურ მოძრაობასთან. ოპოზიცია ყველაზე მეტ ბრალდებას ამ სამინისტროს უყენებდა.

დამფუძნებელი კრების 90-ე სხდომაზე განიხილეს დეკრეტის პროექტი შინაგან საქმეთა სამინისტროს კანცელარიის შტატებისა და დაფინანსების შესახებ. ამ შინაარსის დეკრეტები ჩვეულებრივ უმტკივნეულოდ განიხილებოდა, სათანადო თანხას ყველა სამინისტრო და უწყება ღებულობდა. მაგრამ ამჯერად საქმე გართულდა. ოპოზიციურმა პარტიებმა ეს კონკრეტული შემთხვევა გამოიყენეს სამინისტროს მთელი მუშაობის შეფასებისათვის, მისი ნაკლოვანი მხარეების, „დანაშაულის ტოლფასი“ შეცდომების კრიტიკისათვის.

სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქციის სახელით ი. ნუცუბიძემ თქვა: „ხარჯთაღრიცხვის დადასტურება ნიშნავს სამინისტროსადმი ნდობის გამოცხადებას, მისი მოღვაწეობის მოწონებას... ჩვენი ფრაქცია არ უცხადებს მას ნდობას და ხარჯთაღრიცხვის დამტკიცებაზე უარს ეუბნება“. შინაგან საქმეთა სამინისტროს, განაგრძო ორატორმა, დიდი მოვალეობა აწევს, მაგრამ იგი ვერ ღვას მოწოდების ღონეზე. ჩვენი ადმინისტრაცია თითქმის არ განსხვავდება მეფის მთავრობის ადმინისტრაციისაგან. ამ ადმინისტრაციის ნაწილებს ძველებურად განსაკუთრებული რაზმები და საიდუმლო აგენტები შეადგენენ. ხალხსა და ადმინისტრაციას შორის ხილია ჩატეხილი. შინაგან საქმეთა სამინისტრო თავის საქმიანობით ანშობს მოქალაქეობრიობის, უფლებრიობის და სახელმწიფოებრიობის იდეას. ფაქტია, რომ სამინისტროს აპარატი და მილიცია უცერემონიოდ ერეოდა საერო სფეროში მართებულობის არჩევნებში, მუქარით აიძულებდა ხალხს ხმა მიეცათ სოციალ-დემოკრატების ნომერ პირველ სიისათვის. „სამინისტროში – განაცხადა ბოლოს ი. ნუცუბიძემ – არიან ადამიანები, რომლებიც მოგვაგონებენ ოპრიჩნიკებს. სანამ ადმინისტრაცია არ დადგება უფლებრივ ნიადაგზე, სანამ ის არ შეიგნებს, რომ ხალხის მსახურია და არა მისი მბრძანებელი, ...მანამდე ჩვენს კრედიტს ვერ გავუხსნით შინაგან საქმეთა სამინისტროს“.³⁹

კიდევ უფრო მკაცრად გამოვიდა ი. ნუცუბიძის თანაპარტიული სენატორი. მისი განცხადებით შინაგან საქმეთა სამინისტრომ საჭირო გაუტეხა საქართველოს რესპუბლიკას, მის მთავრობას. ეს უწყება განუკითხავად მოქმედებს ცენტრშიც და პერიფერიებშიც. ზოგიერთი მაზრის პოლიციის სათავეში ყოფილი ბოქაული დგას. ამის გარდა მილიციაში ბევრი ნაყაჩაღარი და ნააბრაგალი მუშაობს. ისიც დასტურდება, რომ მათთან შეთანხმებით ყაჩაღებმა შვიდ უბნად დაჰყვეს ზუგდიდის მაზრა და ხალხს კონტრიბუციას ახდევინებენო⁴⁰.

სოციალისტ-ფედერალისტთა ფრაქციის სახელით შინაგან საქმეთა სამინისტრო გააკრიტიკა ს. დადიანმა. მანაც დაასახელა ნ. რამიშვილის უწყების მოხელეთა „დანაშაულებრივი ქმედების“ არაერთი ფაქტი. აგრეთვე აღნიშნა, რომ სამინისტრო ვერც ანარქიის აღკვეთით დაიკვეხნისო. მან სახელი გაუტეხა ჩვენს საოცნებო სოციალიზმის იდეას და ვერც ეროვნული თავისუფლების განმტკიცების საქმეს ემსახურება. ამიტომ არაა გამორიცხული სამინისტროს მაღალ მოხელეებს ხალხმა უთხრას — იმედი ვერ გავგიმართლეთ, გადადექითო.⁴¹

შინაგან საქმეთა მინისტრმა ნ. რამიშვილმა საპასუხო გამოსვლაში აღნიშნა, რომ ოპოზიციას ვიწრო პარტიული ინტერესები ასულდგმულებს. სოციალისტ-რევოლუციონერებმა ადგილობრივი თვითმმართველობის არჩევნებში მარცხი განიცადეს და ახლა ცდილობენ ეს მარცხი რაღაც სხვა ძალას გადააბრალონო. მე არ მეგონა, რომ ცილისწამების გზას სოციალისტ-ფედერალისტებიც დაადგებოდნენ. ამ ბოლო დროს საქართველოს ზოგიერთ რაიონში მათაც დაკარგეს გავლენა და ალბათ ამიტომ შევიდნენო სოციალისტ-რევოლუციონერებთან ალიანსში.

ნ. რამიშვილმა შინაგან საქმეთა სამინისტროს დამსახურებად გამოაცხადა საქალაქო თვითმმართველობის დემოკრატიზაცია, მუნიციპალურ ორგანოთა რეორგანიზაცია და საერობო არჩევნების ჩატარება. მან ბრალი დასდო ოპოზიციას ამკარა ტენდენციურობასა და ჩასაფრებულ მტრობაში. თუ ოპოზიციას მართლაც ჰქონდა მილიციისა და ბანდიტების კავშირის დამადასტურებელი მასალა, რატომ დროზე არ მოგვაწოდა? თუ სათანადო ზომებს არ მივიღებდით, კრიტიკით შემდეგ გამოსულიყო. სამინისტრომ ბევრი რამ გააკეთა, გამოავლინა და აღკვეთა მთავრობის საწინააღმდეგო აჯანყების რამდენიმე მცდელობა, წარმატებას მიაღწია საერთოდ ანარქიასთან ბრძოლაში. ამ დიდი საქმეების შემსრულებლებს მაინც და მაინც

დიდი ხარჯები არ გაგვიწევია და ამდენად ოპოზიციის კრიტიკული გამოსვლა კონსტრუქციულ ხასიათს არ ატარებსო.⁴²

ოპოზიციას უკან არ დაუხევია, სრულიად დაუსაბუთებელი უწოდა ნ. რამიშვილის თავის მართლებას. „ეს ის მინისტრია, — განაცხადა ი. ნუცუბიძემ, — რომელიც არა თუ თავის მოღვაწეობის, არამედ ზაზინიდან წადებული ფულის ანგარიშსაც კი არ იძლევა. ეს ის მინისტრია, რომელიც არავითარ პასუხისმგებლობას არ გრძნობს და კანონსაც არ ემორჩილება“. ი. ნუცუბიძემ კვლავ დაასახელა სამინისტროს მოხელეთა თვითნებობის ფაქტები, გაიმეორა ბრალდება. რომ ეს უწყება აბუჩად იგდებს დემოკრატიულ პრინციპებს, პიროვნებას, სპობს სიტყვის, ბეჭდვის, კრების თავისუფლებას.

დამფუძნებელი კრების მომდევნო სხდომაზე შ. ნუცუბიძემ საიმოვნება გამოთქვა გამართული დებატების გამო. ამ გზით უზუნაეს საკანონმდებლო ორგანოს მუშაობის ნორმალურ კალაპოტში ვაყენებთ, პარლამენტარიზმის ტრადიციებს ვქმნითო. შ. ნუცუბიძის აზრით, სოციალ-დემოკრატიას გარკვეული დისონანსი შემოჰქონდა საპარლამენტო საქმიანობაში, მის ფრაქციას რატომღაც ყველა მინისტრის დაცვა თავის მოვალეობად მიაჩნდა და ეს კიდევ უფრო ზრდიდა სხვა პარტიების კრიტიკულ განწყობილებას. ორატორმა ისიც აღნიშნა, რომ სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია ცალკე პარლამენტია, იქ წყდება თითქმის ყველა საკითხები და შემდეგ დამფუძნებელი კრების სხდომაზე მტკიცდება. „ბატონებო! მიმართა ბოლოს შ. ნუცუბიძემ სოციალ-დემოკრატ დეპუტატებს — იქ, იმ ოთახში ნუ ქმნით თქვენ ქვედა პალატას, ეს დამღუპველია სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, ...ერთხელ და სამუდამოდ უნდა აღიაროთ, რომ ყალბი გზა გაქვთ არჩეული, რომ თქვენ შექმნით უპასუხიმგებლო პარლამენტი და მთავრობა“. შ. ნუცუბიძემაც დაგმო შინაგან საქმეთა სამინისტრო, რომელიც მისი აზრით, განსაკუთრებით ბოროტად იყენებდა კანონს ადმინისტრაციული წესით დაპატიმრების შესახებ.⁴³

ნ. რამიშვილმა კვლავ სცადა თავის პოზიციის დაცვა და განაცხადა: „ჩვენი სამინისტროს გარშემო გაიმართა პარტიული ბრძოლა. საბუთები, რომელიც აქ მოიყვანეს ამოკრეფილი არის იმ საღაროდან, რომელსაც ვიწრო პარტიული ელფერი აზის“. ბრალმდებელთა საყურადღებოდ ნ. რამიშვილმა თქვა, რომ სამინისტროს თავის მოქმედების დროს ერთხელაც კი არ დაურღვევია კანონები, მათ ვერღვნიობდაო. შეგახსენებთ, თუ რას ღაღადებს ანარქიის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის მიღებული

დროებითი დეკრეტი: „მიეცეს შინაგან საქმეთა სამინისტროს უფლება გააძეოს საქართველოს საზღვრებიდან, ან აუკრძალოს განსაზღვრულ ადგილებში ცხოვრება, ან დააპატიმროს ყველა პირი, რომელიც თავის მოქმედებით ზიანს აყენებს საქართველოს რესპუბლიკის ინტერესებს, ან ცდილობს მისი მთლიანობის დარღვევას, სიტყვით, თუ წერილობით ეწევა აგიტაციას რესპუბლიკის წინააღმდეგ“. ამ დეკრეტზე დაყრდნობით ვებრძოდით სახელმწიფოს მტრებს. ჩვენს წინააღმდეგ გამოდიან ბოლშევიკები და სხვა ყაჩაღური ელემენტები. ამ გამოსვლებს ამზადებენ იმ ფულით, რომელსაც აქ გზავნიან საბჭოთა მთავრობა. ასეთ პირობებში ოპოზიცია მოითხოვს იმ სისტემის შეცვლას, რომელიც რესპუბლიკაში დაკანონდა რევოლუციის მთელი ისტორიით. თქვენ ფაქტობრივად აკეთებთ რეაქციის საქმეს, ეხმარებით შავბნელ ელემენტებს, საქართველოს მტრებს, შინაგან საქმეთა სამინისტრო კი მათ ებრძვის. შეიძლება სამინისტროს ზოგი მოხელე სცოდავს, არაა გამორიცხული უდანაშაულო პირის დაპატიმრება და დასჯაც კი, მაგრამ ეს სისტემად არ გვიქცევიან.⁴⁴

შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქმიანობის გამო გამართული დებატები ერთგვარად შეაჯამა პ. საყვარელიძემ. მან აღნიშნა, რომ კრიტიკის მომხრე ვარ, მაგრამ ვგმობ ღვარდიან კრიტიკას, „...რომელიც არაფერს კარგს არ ხედავს მოწინააღმდეგის მოღვაწეობაში“. შეიძლება მთავრობას, მის რომელიმე უწყებას შეცდომები მოსდის, მაგრამ ამისაგან ძველ დემოკრატიულ სახელმწიფოთა მთავრობებიც არ არიან დაზღვეული. დასავლეთის თავისუფალ სამყაროშიც აქვს ადგილი ხელისუფლების ბოროტად გამოყენებას, პიროვნების უფლებათა დარღვევას. ეს თავის დროზე კარგად იცოდნენ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წარმომადგენლებმა და როცა სამინისტრო პორტფელს ფლობდნენ თავადაც გმობდნენ არაკონსტრუქციულ ოპოზიციას. ახლა კი, როცა ისინი აღარ შედიან მთავრობაში, „არავითარ ბრალდებას არ ერიდებიან. ცდილობენ დაამცირონ მთავრობა. ეს არ არის კეთილსინდისიერი ოპოზიცია“. რევოლუციონერი და ოპოზიციონერი, განაგრძო პ. საყვარელიძემ, რომელიც საფრთხეს არ უმზადებს საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას, ასატანია და მთავრობაც არაფერს ერჩის მათ. მაგრამ როცა მოდიან რუსეთის ბოლშევიკური პარტიის წევრები, მათ შორის ქართველები საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მოსასპობად, ბუნებრივია, წინააღმდეგობას ვუწვევთ მათ. ეს მთავრობის მოვალეობაა და თუ ამ მოვალეობას არ არსულებს უნდა გადადგესო.⁴⁵

საქართველოს კონსტიტუციის შედგენის საკითხი ჯერ ეროვნულ საბჭოში დაისვა. მის სხდომებზე გარკვეული დრო ეთმობოდა დებატებს დემოკრატიისა და კონსტიტუციის ფორმის თაობაზე. დააფიქსირეს, რომ იმდროინდელ მსოფლიოში დემოკრატიული სახელმწიფოს სამი ფორმა ფუნქციონირებდა: 1) ამერიკული უფლებაგანაწევრებული დემოკრატია; 2) ფრანგული პარლამენტარული დემოკრატია; 3) შვეიცარული – პირდაპირი დემოკრატია. საქართველოს პარლამენტის საკონსტიტუციო კომისიამ, მართალია, უპირატესობა მიანიჭა შვეიცარულ დემოკრატიას და მის კონსტიტუციას, მაგრამ საჭიროდ მიიჩნია სხვა დემოკრატიულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციების დებულებათა გამოყენება. ისიც ითქვა, რომ ანგარიში უნდა გაწეოდა ქართველი ხალხის ფსიქიკას, ყოფას, ზნე-ჩვეულებას, მოსახლეობის სოციალურ შემადგენლობას.

დამფუძნებელი კრების მოწვევის შემდეგ საკონსტიტუციო კომისიის შემადგენლობაში დიდი ცვლილებები მოხდა და მისმა მუშაობამ უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო, მაგრამ ეროვნულ-დემოკრატიულ ფრაქციას სრულიადაც არ აკმაყოფილებდა აღებული ტემპი. 1919 წლის ოქტომბრის თვეში მან დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმს წარუდგინა მოთხოვნა-წინადადება, რომელშიც ნათქვამი იყო: „დამფუძნებელი კრების პირდაპირი და უმთავრესი დანიშნულება არის „დაფუძნება“ სახელმწიფოებრივი წყობილებისა, ე.ი. შემუშავება იმ ძირითად დებულებათა, რომლის ფარგალში უნდა მიმდინარეობდეს უფლებრივი ცხოვრება სახელმწიფოსი. დამფუძნებელი კრება გაიხსნა 12 მარტს. იმ დღიდან უკვე გავიდა შვიდი თვე, მაგრამ დღემდე დამფუძნებელ კრებაში არც კი შემოტანილა კანონპროექტი კონსტიტუციისა“.

მიმართვის ავტორი შემდეგ აღნიშნავს, რომ ასეთი დაგვიანება ძალიან სახიფათო არისო. მოგეხსენებათ, რომ პარიზის კონფერენციაზე შეკრებილი გამარჯვებული სახელმწიფოები (ანტანტა) სრული ბატონია მდგომარეობისა. ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას ახლად შექმნილ სახელმწიფოებს აქცევენ, აფასებენ მათ ნაკლსა და დადებით მხარეებს. „ეს სწრაფად შეიგნეს უფრო მოწინავე ერებმა და შეიმუშავეს ძირითადი ფორმა სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა, ...მხოლოდ ჩვენ ვდგავართ ერთ და იმავე ადგილას“. ჯერ კიდევ ვერ შეგვიგნიაო, რომ საქართველოსათვის სასწრაფოდ აუცილებელია კონსტიტუცია. იგი, ჯერ ერთი მშვიდობიან კალაპოტში ჩააყენებს ჩვენ შინაურ ცხოვრებას, განამტკიცებს ხალხში უფლებრივ შეგნებას, დაამყარებს წესრიგს.

მეორე, და რაც მთავარია კონსტიტუციას უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს საქართველოსათვის საერთაშორისო ურთიერთობის სფეროში.

„არავისთვის არ არის საიდუმლო, — განაგრძობს მიმართვის ავტორი, — რომ მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ შეთანხმების სახელმწიფოებმა გამოუცხადეს ახალი ომი ბოლშევიკებს, როგორც უკიდურეს სოციალისტურ მოძრაობას. ამ სახელმწიფოთა ხელშია ცნობა თუ არ ცნობა ახლად დაბადებული სახელმწიფოებისა. ისინი დიდი სიფრთხილით და ჩაკვირებით უყურებენ ყოველ ეროვნულ სულისკვეთებას და ნებისყოფას. თუ დაინახავენ, რომ ეს ნებისყოფა მიმართულია არა ანარქიისა და სამოქალაქო ომისაკენ, არამედ მისი მიზანია მხოლოდ უფლებრივი სახელმწიფოს შექმნა და წესიერების დამყარება, ეჭვი არ არის, რომ მათი თანაგრძნობა ცოტად თუ ბევრად მოაზრებული იქნება. კონსტიტუცია არის სწორედ სარკე ამ ეროვნული ნებისყოფისა. ეს სარკე ჩვენ დროზე უნდა წარმოვადგინოთ იმ მსოფლიო სამსჯავროში, სადაც წყდება ჩვენი ბედი. იმისდამიხედვით, თუ რა პრინციპები დაედება საფუძვლად ჩვენს სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას, დაგვაფასებენ და შეიძლება შეგვიყვანონ საერთაშორისო ოჯახში, როგორც სრულუფლებიანი წევრი“.⁴⁵

ამ მოთხონა-წინადადებათ, როგორც ჩანს იმოქმედა. საკონსტიტუციო კომისია ნოემბერ-დეკემბერში ვაცილებით ენერგიულად ამოქმედდა. 1919 წლის ბოლოს კონსტიტუციის პროექტის ძირითადი მონახაზი უკვე არსებობდა. რომელსაც თან ერთვოდა ვრცელი განმარტებითი ბარათი. იქ ნათქვამი იყო: მართვა-გამგეობის აგებისა და ცალკეული ორგანოების ფუნქციონირების წესით დემოკრატიული სახელმწიფოები ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავდებიან. საქართველოს კონსტიტუციის ჩვენს მიერ შედგენილი პროექტი შვეიცარულ-ფრანგულ მოდელს, პარლამენტური რესპუბლიკისა და უშუალო დემოკრატიის პრინციპს ეყრდნობა. პროექტის მიხედვით, უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება ეკუთვნის მთავრობას, კოლეგიას, რომელიც პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე. ამ სფეროში ნაკლებ გავლენა განვიცადეთ დემოკრატიული დასავლეთისა, რადგან გავაჩნდა საკუთარი პარლამენტური პრეცედენტები. მთავრობის თავმჯდომარეს ირჩევდა ჯერ საქართველოს ეროვნული საბჭო-პარლამენტი, ბოლოს კი იგი აირჩია დამფუძნებელმა კრებამ და მას მიანდო კაბინეტის შედგენა. მთავრობის ჩამოყალიბების ამ წესმა გაამართლა და საკონსტიტუციო კომისიას არ შეეძლო მისი უარყოფა.

განმარტებითი ბარათი ცხადყოფს, რომ დამფუძნებელ კრებასა და საკონსტიტუციო კომისიაში დებატები იმართებოდა სახელმწიფოებრივობის ფორმასა და შინაარსზე. ეროვნულ-დემოკრატიები ახლა უკვე მოითხოვდნენ პრეზიდენტის ინსტიტუტის დაკანონებას. მათი აზრით, უპრეზიდენტოდ აღმასრულებელი ხელისუფლება მოკლებული იქნებოდა სიმტკიცეს და ავტორიტეტს, რადგან მთავრობის კრიზისის დროს სახელმწიფოს არ ეყოლებოდა უმაღლესი წარმომადგენელი. სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ გამოთქმული არგუმენტი უსაფუძვლოდ მიიჩნია. მისმა წარმომადგენელმა აღნიშნა, რომ ისტორიული მაგალითები ყოველთვის და ყველგან არ მართლდება, ამერიკულ მოდელს ჩვენი პრაქტიკა ეწინააღმდეგებაო. მთავრობის კრიზისი არაა საშიში, რადგან იგი მხოლოდ რამდენიმე დღე გრძელდება, თანაც მთავრობის კრიზისის დროს სახელმწიფო აპარატი, მისი დაწესებულებები მუშაობას განაგრძობენ და ამ კრიზისს დამანგრეველი შედეგები არ მოსდევსო. ჩვენი პრაქტიკა ასახულია პროექტის 74, 75, 76 მუხლებში, რომელთა მიხედვით უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება ეკუთვნის რესპუბლიკის მთავრობას. მის თავმჯდომარეს ირჩევს პარლამენტი, ხოლო თავმჯდომარე ნიშნავს მთავრობის დანარჩენ წევრებს. მთავრობის თავმჯდომარე იმავდროულად არის რესპუბლიკის უმაღლესი წარმომადგენელი. მთავრობის წევრს უფლება არ აქვს სხვა თანამდებობაზეც იმუშაოს, შეუძლია იყოს მხოლოდ პარლამენტის წევრი და ადგილობრივი თვითმმართველობის ხმოსანი. განცხადება იმისა, რომ მართვა-გამგეობა სწარმოებს კანონების საფუძველზე მოკლებული იქნებოდა რეალურ შინაარსს თუკი ეს უზენაესი პრინციპი უფლებრივი სახელმწიფოსი არ იქნებოდა უზრუნველყოფილი სხვა დაწესებულებათა მიერ, რომლებიც თვალყურს ადევნებენ აღმასრულებელი ორგანოს მოქმედების კანონიერებას. პარლამენტი და უმაღლესი სასამართლო (სენატი), სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის აზრით, უნდა ყოფილიყვნენ დაწესებულებანი, რომელნიც „კანონიერების ფარგლებში მოაქცევდნენ აღმასრულებელი ხელისუფლების და მისი დაწესებულებების საქმიანობას.“⁴⁶

დიდი კამათი გაიმართა პარლამენტის სტრუქტურის თაობაზე. როგორც ჩანს, ოპოზიციური პარტიები მოითხოვდნენ კონსტიტუციას დაეკანონებია ორპალატიანი პარლამენტი. იმედოვნებდნენ, რომ ზედა პალატის მეშვეობით რამდენადმე შეზღუდავდნენ სოციალ-დემოკრატიის ყოვლისშემძლეობას. მაგრამ დამფუძნებელი კრების უმრავლესობამ

მიუღებლად მიიჩნია ეს შესწორება. თვით ოპოზიციის ზოგიერთი წარმომადგენლის აზრითაც, ორპალატიანი პარლამენტი საქართველოს რესპუბლიკაში ვერ შეიქმნებოდა და რომც შექმნილიყო ვერაფერს შეცვლიდა. აღნიშნეს, რომ ორპალატიან პარლამენტს გამართლება აქვს მხოლოდ ფედერაციულ სახელმწიფოში, სადაც ზედა პალატას ავსებენ შტატებისა და კანტონების წარმომადგენლები. უნიტარული დემოკრატიის განსახიერება საქართველოში თუ ხელოვნურად შეიქმნებოდა ორი პალატა, ორივე არჩევნები ერთი წესით უნდა ჩატარებულიყო და ორივე პალატაში უმრავლესობას ერთი და იგივე პარტია მოიპოვებდა. ასეთ პირობებში ქვედა პალატის მიერ მიღებულ კანონს თითქმის ავტომატურად ზედა პალატაც მიიღებდა. საქართველოს პირობებში ზედა პალატა იქნებოდა „ნამდვილი დუბლიკატი ქვედა პალატისა“ და ამდენად თავის დანიშნულებას ვერ შეასრულებდა.

1920 წლის დამდგეს საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი განხილვის ობიექტად იქცა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მეორე ყრილობაზე. რამდენიმე დელეგატმა გამოთქვა შენიშვნები. ყრილობის დადგენილება ითვალისწინებდა პროექტში შემდეგი ფორმულირებებისა და შესწორებების შეტანას: 1) საზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პროფკავშირები თავისუფალნი არიან, ისე როგორც ყველა სხვა კავშირები; 2) კონსტიტუციით განისაზღვროს პარლამენტის დეპუტატთა რიცხვი - 101; 3) დაკანონდეს უპრეზიდენტო სისტემა, რესპუბლიკის წარმომადგენლის ფუნქცია მიენდოს მთავრობის თავმჯდომარეს; 4) მთავრობას უფლება აქვს გამოიყვანოს ბრძოლის ველზე არა მარტო 3000 ჯარისკაცი, არამედ რამდენიც დასჭირდება, მხოლოდ 21 დღით. უფრო ხანგრძლივი ვადით ჯარის გამოყვანისათვის უნდა მოითხოვოს პარლამენტის ნებართვა; 5) ყოველი მინისტრი დამოუკიდებლად, მაგრამ პარლამენტის წინაშე საკუთარი პასუხისმგებლობით უძღვება მინდობილ უწყებას და უნდა გადადგეს, როდესაც დაკარგავს პარლამენტის ნდობას; 6) მთავრობის თავმჯდომარე ვალდებულია დაემორჩილოს პარლამენტის დადგენილებებს, სისრულეში მოიყვანოს ისინი. პარლამენტის დადგენილების შესაბამისად შეცვალოს ცალკეული მინისტრები, გარდაქმნას მთლიანად კაბინეტი; 7) ადგილობრივ მმართველობას ეწოდოს ადგილობრივი თვითმმართველობა. მათ უფლებებს პროექტში უკვე ფიქსირებულთან ერთად დაემატოს: განაგებს კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმეებს; 8) საქართველოს ხელისუფლების

უფლება-კომპეტენციის ჩამონათვალს დაემატოს: რესპუბლიკას აქვს საკუთარი სამეურნეო და სავაჭრო დაწესებულებები, რომელთა გაფართოება და ერთი მთლიანი საზოგადოებრივი მეურნეობის შექმნა მისი მთავარი მიზანია. რესპუბლიკას შეუძლია კანონმდებლობის გზით გაასაზოგადოს ის სავაჭრო-სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოები, რომლებიც ამისათვის გამოსადეგია. საკუთრების იძულებითი ჩამორთმევა, ან კერძო ინიციატივის შეზღუდვა სახალხო მეურნეობაში შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფოებრივი, საზოგადოებრივი და კულტურული საჭიროებისათვის ცალკე კანონში განსაზღვრული წესით და ანაზღაურებით.⁴⁷

ამ დებულებათა მნიშვნელოვანი ნაწილი, უფრო დახვეწილი სახით შევიდა კიდევ კონსტიტუციაში.

1920 წლის მაისში საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი სტამბურად დაიბეჭდა და დამფუძნებელი კრების წევრებს დაურიგდა. 6 თვის განმავლობაში პროექტში მრავალი შესწორება და ჩანამატი შევიდა. 24 ნოემბერს დაიწყო კონსტიტუციის განხილვა-დამტკიცების დამამთავრებელი ეტაპი.

დამფუძნებელი კრების წინაშე ვრცელი ანგარიშით გამოვიდა საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარე პ. საყვარელიძე. თავის გამოსვლის ბოლო ნაწილში მან აღნიშნა: ამერიკულ დემოკრატიაში ხელისუფლების დაყოფა სამად (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო), მართალია, დაკანონებულია, მაგრამ მთელი სისრულით მისი დაცვა შეუძლებელი ხდება. საქართველოს დემოკრატია ისე ყალიბდებოდა, რომ ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენია აღნიშნული სამი ელემენტის ერთმანეთისაგან სრული დამოუკიდებლობა. პ. საყვარელიძის აზრით, აშშ-ის მოსახლეობის სუვერენული უფლება შეზღუდული იყო, იქ მთელ ძალაუფლებას პარლამენტი ფლობდა, რაც თავისთავად ზღუდავდა ხალხის საკანონმდებლო ინიციატივას, არარად აქცევდა უშუალო დემოკრატიას, პრაქტიკაში არ სტოვებდა რეფერენდუმს. ამდენად ამერიკის შეერთებულ შტატებში ხალხი კანონმდებელია დეპუტატთა მეშვეობით. საფრანგეთში ხალხი, პ. საყვარელიძის განცხადებით, კიდევ უფრო შეზღუდული იყო. იქ კონსტიტუციას ამტკიცებს და გადასინჯავს არა ხალხი, არამედ ნაციონალური კრება-პარლამენტი.

როგორც ვხედავთ, განაგრძო კომისიის თავმჯდომარემ, ყველა დემოკრატია და კონსტიტუციას აქვს გარკვეული ნაკლი. ამიტომ

წმინდა სახით ვერცერთ დემოკრატიულ სისტემას ვერ გამოვიყენებთ. საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუცია უფრო სრულყოფილი უნდა გავხადოთ. „ჩვენი კონსტიტუციით მთავრობა პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე როგორც მთლიანად, ისე პიროვნულად. ისინი (მთავრობის წევრები - ა.ბ.) აღჭურვილი არიან პარლამენტის ნდობით როგორც კოლექტიურად, ისე ცალ-ცალკე. მთავრობა გადადგება მაშინ, როცა პარლამენტი გადაჭრით, განსაკუთრებული დადგენილებით გამოუცხადებს მას უნდობლობას“.

მუდმივი არაფერია, თქვა ბოლოს პ. საყვარელიძემ, მომავალ თაობას შეიძლება ჩვენი კონსტიტუციის ზოგიერთი მუხლი არ მოეწონოს, სავსებით ბუნებრივია მათი შესწორება, შეცვლა. მაგრამ ის მუხლი, რომელიც აკანონებს საქართველოს დამოუკიდებელ დემოკრატიულ რესპუბლიკას, შეუცვლელი უნდა იყოს. შეიძლება ახალი საზოგადოებრივი წყობა დამყარდეს, ახალი კონსტიტუციაც შექმნავდეს, მაგრამ ეს მუხლი უცვლელად უნდა გადავიდეს ახალ კონსტიტუციაში. ჩვენი კონსტიტუცია უნდა უზრუნველყოფდეს პოლიტიკური დემოკრატიისა და სოციალური დემოკრატიის შერწყმას.⁴⁵

კონსტიტუციის პროექტის აკარგზე თავის აზრი გამოთქვა რადიკალურ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელმა ვ. წერეთელმა. მისი აზრით, საქართველოს გამოცხადება ნეიტრალურ სახელმწიფოდ არ იყო მიზანშეწონილი, ეს გააძნელებსო ჩვენი სახელმწიფოს ისტორიული საზღვრების აღდგენას. ვ. წერეთელმა ისიც აღნიშნა, რომ პროექტის მიხედვით პარლამენტის წევრები წარმოადგენენ მთელ ერს და არა ერთ-ერთ კუთხესა და პარტიას. ეს არ შეესაბამება პირდაპირი კანონმდებლობის წესს. „წარმოვიდგინოთ, რომ დაეძლიეთ ყოველი დაბრკოლება და განვახორციელოთ პირდაპირი კანონმდებლობა. მაშინ თითოეულ კანონპროექტს მთელმა საქართველომ უნდა მისცეს ხმა! ამისათვის კი მთავრობასა და ხალხს აუარებელი ქონებრივი და ზნეობრივი ენერჯის დახარჯვა დასჭირდება... სახელმწიფომ, რომელშიც გაბატონებული და დამონებული ნაწილები არ არის, კანონმდებლობა მხოლოდ წარმომადგენლობის საშუალებით უნდა განახორციელოს. ვ. წერეთელმა საჭიროდ მიიჩნია დეპუტატის საკანონმდებლო უფლების რეალური გარანტიები. ფაქტი არისო, რომ „პარტიულმა დიქტატურამ საკანონმდებლო წარმომადგენლობის წევრს სრულიად წაართვა კანონმდებლობითი დამოუკიდებლობა. საკანონმდებლო დაწესებულების წევრი შებორკილია პარტიული

მანდატით, რაც საშუალო საუკუნეთა მანდატებს მოგვაგონებს და თუ ეს წესი დარჩა, საკანონმდებლო დაწესებულება პარტიული ფანატიზმის მსხვერპლად გადაიქცევა. დასავლეთმა, განაგრძო წერეთელმა, კარგა ხანია თავი დააღწია სარწმუნოებრივ ფანატიზმს, შეწყდა სხვადასხვა სექტების ბრძოლა. საფრანგეთსა და ივლისში, ნაწილობრივ გერმანიაში. სარწმუნოებრივმა და შემდეგ პარტიულმა ფანატიზმმა (იაკობინიზმი, ანარქიზმი, კომუნიზმი) ჩაიღურის წყალი დალია, ისტორიას ჩაბარდა. იგივე დაემართება ჩვენშიც პარტიულ ფანატიზმს, რომელიც ყველას მოსძულდა.

ვ. წერეთელმა მხარი დაუჭირა კონსტიტუციის პროექტის დედაზრს იმის თაობაზე, რომ საქართველო არის უნიტარული სახელმწიფო, ფედერალური მოწყობისათვის საფუძველი არ არსებობს, რადგან მოსახლეობის 80%-ს ქართველები შეადგენენო. მიუხედავად ამისა, მან მიზანშეწონილად მიიჩნია სამუსლიმანო საქართველოს და აფხაზეთის ერთ ნაწილს, სადაც აფხაზები უძრავლესობას შეადგენდნენ, მინიჭებოდა ავტონომიური მართვის უფლება. მანვე ზედმეტად გამოაცხადა ზედა პალატა, მაგრამ მხარი დაუჭირა საპრეზიდენტო მმართველობის დაკანონებას. „სჯობს საქართველოს პრეზიდენტი ხალხის მიერ იქნეს არჩეული. დაე, ხალხს ის ჰყავდეს წარმომადგენლად, ვისაც ენდობა. პრეზიდენტმა უნდა განავოს რესპუბლიკა მინისტრების საშუალებით, მინისტრები კი პასუხისმგებელი უნდა იყვნენ პარლამენტის წინაშე“.⁴⁹

ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ ფრიად სასიამოვნო ფაქტად მიიჩნია დამფუძნებელ კრებაში კონსტიტუციის პროექტის შემოსვლა, მასთან დაკავშირებით გამართული დებატები. „ერის უწმიხდეს დარბაზში – წერდა „საქართველოს“ რედაქცია – უმნიშვნელოვანესი საკითხი დგას. აქ იხილავენ პროექტს „მკვდრეთით აღდგენილ“ ერის მომავალ სახელმწიფოებრივ წყობილებისას... ნეტარნი ვართ! სჩანს უხილავ სიღრმისკენ დაშვებული რევოლუცია შესდგა. ერის ძლიერებამ შეაჩერა პირქვე დაქანებული სოციალისტები. აწ თვით შენგელაიამ და მისმა რევოლუციურმა ფრაქციამაც უნდა გაივოს, რომ ჩვენი ერი შექმნის კანონიერსა და უფლებრივ სახელმწიფოს, რომელსაც დასასრული არ ექნება“. ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ მაღალი შეფასება მისცა მთლიანად კონსტიტუციის პროექტს: „ჩვენი კონსტიტუციის ძირითადი საფუძვლებიდან გამომდინარეობს, რომ სუვერენობა თვით ხალხს ეკუთვნის. ის ირჩევს პარლამენტს, მაგრამ მას მუდამ თავს

დასტრიალებს. ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ ამ კონსტიტუციით შექმნილ ქართველი ერი მომავალ კულტურას და ისტორიას, რომელიც კონსტიტუციით ჩვენი მთავრობა და პარლამენტი შესძლებენ სახელმწიფოს გამაგრებას და ჩვენც თამამად წარვდგებით მომავალი თაობის წინაშე“.⁵⁰

ასეთ აღმადრენას ხელი არ შეუშლია ეროვნულ-დემოკრატიული ფრაქციისა და „საქართველოს“ რედაქციისათვის კრიტიკული შენიშვნებიც გამოეთქვათ კონსტიტუციის პროექტის ზოგი დებულების მიმართ. გ. გვაზავამ საჭიროდ მიიჩნია მართვა-გამგეობის სამი ელემენტის უფრო მკვეთრად გამოიყვანა. პრეზიდენტის ინსტიტუტის შემოღება „გარანტიაა თავისუფლებისა – განაცხადა მან დამფუძნებელი კრების ტრიბუნიდან – თავდაპირველად არის თვით ერი და მისი უფლებრივი შეგნება. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თვით კონსტიტუციაში არ იყოს შესაფერისი უფლებრივი გარანტია. ასეთი არის – კონტროლი ერთი მეორისა სხვადასხვა ხელისუფლების მიერ და შემდეგ სასამართლო. კანონმდებელი ხელისუფლება კონტროლს უწევს მთავრობას., ...მას შეუძლია სულაც გადააყენოს მთავრობა უნდობლობის გამოცხადებით. მეორე მხრივ, რომ კანონმდებელი ხელისუფლების მუშაობა არ მოხდეს აჩქარებულად და ზერელედ, კარგი იქნება თუ რესპუბლიკის პრეზიდენტს მიეცემა უფლება „ვეტოსი“., ...ასეთი წესი ჩვენთვის მით უფრო საჭიროა, რომ გვაქვს ერთპალატიანი პარლამენტი“. ერთ-ერთი ძირითადი გარანტია თავისუფლებისა და კანონთა აღსრულებისა გ. გვაზავას აზრით, უნდა ყოფილიყო უმაღლესი სასამართლო, მას უნდა გაეწია კონტროლი როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელი ხელისუფლებისათვის. დამოუკიდებელი სასამართლოს მისიას შეადგენდა „კონსტიტუციის და ყველა კანონის დაცვა ყველას ხელყოფისაგან“.⁵¹

კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დროს გ. გვაზავას შეკამათება მოუხდა თვით მთავრობის თავმჯდომარესთანაც კი. ერთ-ერთ სხდომაზე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: „კონსტიტუციის პროექტში უნდა იხედებოდეს ფაქტიურ ძალთა განწყობილება“. ლასალის ეს სიტყვები, შენიშნა გ. გვაზავამ, თავის დროზე სწორი იყო, რადგან იმ ეპოქაში არსებობდა საარჩევნო ცენზი, ახლა კი საყოველთაო საარჩევნო უფლება მოქმედებს. თუ ასეთია ობიექტური პირობები, რა აზრი უნდა იმალებოდეს „ძალთა განწყობილებაში, რომელიც აღბეჭდილი უნდა იქნეს კონსტიტუციაში“? ნუთუ ძლიერ კლასს მეტი უფლება უნდა მიეცეს. ამ გზით თუ

წავალთ, დაირღვევა დემოკრატიული პრინციპი თანასწორობისა. ასე მოიქცნენ ბოლშევიკები რუსეთში და ჩვენ იმათ არ უნდა მივბაძვით.

დამფუძნებელ კრებაში გ. გვაზავას მთავრობის თავმჯდომარესთან პრეზიდენტის ინსტიტუტის საკითხთან დაკავშირებითაც მოუხდა კამათი. როგორც ითქვა, სოციალ-დემოკრატია და მისი ლიდერიც მხარს უჭერდნენ შერეულ დემოკრატიის, ფრანგულ-შვეიცარულ სისტემას, მაგრამ მიზანშეწონილად თვლიდა პრემიერის უფლებამოსილების გაფართოებას. ეროვნულ-დემოკრატებს კი გეზი ჰქონდათ აღებული საპრეზიდენტო მმართველობისაკენ. გ. გვაზავამ აღნიშნა – „უკეთესია ჭკუას ძალას არ ვატანდეთ და მშვიდობიანად ავირჩიოთ ერთი რომელიმე სისტემა აღმასრულებელი ხელისუფლების მოწყობისა. მივიღოთ ვთქვათ შვეიცარული სისტემა. მაშინ თავმჯდომარეს და ყველა მინისტრებს აირჩევს პარლამენტი და ყველა რჩება თავის ადგილას განსაზღვრული ვადის გასვლამდე. ან მივიღოთ პრინციპი მინისტრების პასუხისმგებლობისა და მაშინ პარლამენტის მიერ არჩევას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი. მაშინ ლოგიკურად აუცილებელია პრეზიდენტი რესპუბლიკისა, რომელიც იწვევს პირველ მინისტრს და მას ანდობს კაბინეტის შედგენას“. ნ. ჟორდანიას კი ცდილობს გამოიხადოს რაღაც საშუალო, შექმნას ისეთი სისტემა, რომელიც ჯერ არსად ყოფილა. ამით ევროპას ვერ გავაკვირვებთ, საქართველოს კი ზიანს მივაყენებთო. საპრეზიდენტო მმართველობის მექანიზმი ისეთია, რომ პრეზიდენტი დიქტატორად ვერ გადაიქცევა. საქართველოს პირობებში, გ. გვაზავას აზრით, აუცილებელი იყო პრეზიდენტი და პარლამენტის წინაშე პასუხისმგებელი მთავრობა.⁵²

საკონსტიტუციო მუშაობა აფხაზეთშიც მიმდინარეობდა. 1920 წლის 16 ოქტომბერს აფხაზეთის სახალხო საბჭომ განიხილა აფხაზეთის კონსტიტუციის პროექტი. პირველ მუხლში მოხაზულია აფხაზეთის საზღვრები და აღნიშნულია, რომ იგი შედის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში ავტონომიური ერთეულის სახით. მე-5 და მე-6 მუხლებით გამოიხატულია საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლებისა და აფხაზეთის ავტონომიის მართვა-გამგეობის ორგანოთა უფლება-კომპეტენცია. მოგვიანებით კონსტიტუციის ჩასწორებული პროექტი გადმოეგზავნა დამფუძნებელ კრებას განხილვა-დამტკიცებისათვის.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტის განხილვა 1920 წლის ბოლოს დასასრულს მიუახლოვდა,

თითქოს აღარაფერი აფერხებდა მის დამტკიცებას, მაგრამ დამაგვირგვინებელი აქტი არ ჩანდა. „საქართველოს“ რედაქციამ ერთ წერილში ის აზრი გაატარა, რომ დამფუძნებელი კრებისა და საკონსტიტუციო კომისიის სოციალ-დემოკრატიული უმრავლესობა განგებ აჭიანურებდა კონსტიტუციის მიღება-დამტკიცებას. ამ უმრავლესობის განზრახვა, რედაქციის განცხადებით, იყო რაც შეიძლება დიდხანს დარჩენა მდგომარეობის ბატონ-პატრონად, სახელმწიფოს თითქმის უკონტროლო მმართველად. „ამას კი ბოლოს მოუღებდა კონსტიტუცია, რომელიც მისი ხელ-ფეხის შემორკველი გახდებოდა“. რედაქცია მკითხველს მიანიშნებდა, რომ ამ დიდი საქმის გაჭიანურება აღარ შეიძლებოდა. „ასე თუ ისე, პროექტი მზადაა. იგი აღიარებს დემოკრატიულ რესპუბლიკას საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მუდმივ ფორმად და წერტილი სწორედ აქ უნდა დაისვას. რამდენადაც ჩვენი შემდგომი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება და ხელისუფლების პრაქტიკა სწორედ ამ დემოკრატიული ფორმის განმტკიცებას მოიტანს და მას აცდენს პროლეტარულ-ბოლშევიკური რეჟიმისაკენ გაქანებას, იმდენად უზრუნველყოფილია საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური პროგრესი და იმდენადვე შებოჭილია ქვეყნის უზენაესი კანონით სოციალ-დემოკრატიული უმრავლესობა თავის ბოლშევიკურ აფეთქებაში. ამ მხრივ კონსტიტუციის პროექტის მიღებას და მის საჩქაროდ დამტკიცებას დიდი მნიშვნელობა აქვს“.⁵³

პროექტისა და დამტკიცებული კონსტიტუციის შედარება ცხადყოფს, რომ განხილვის პროცესში ბევრი მუხლი საგრძნობლად შეიცვალა. ზოგიც საერთოდ მოიხსნა. 1920 წლის მაისის ბოლოს კონსტიტუციის პროექტში 166 მუხლი იყო. დამტკიცებული კონსტიტუცია კი 149 მუხლს შეიცავს.

საბჭოთა რუსეთის აშკარა აგრესიის დაწყების შემდეგ საკანონმდებლო მუშაობა კიდევ უფრო დაჩქარდა. დამფუძნებელმა კრებამ 1921 წლის 21 თებერვალს კონსტიტუციის პროექტი დაამტკიცა, საქართველოს რესპუბლიკის ძირითად კანონად აქცია.

კონსტიტუციით საქართველო დაფუძნდა როგორც თავისუფალი, დამოუკიდებელი, განუყოფელი სახელმწიფო, მარადიული რესპუბლიკა. მე-8 მუხლი დადადებდა: „კონსტიტუცია სახელმწიფოს უზენაესი კანონია. არ შეიძლება გამოქვეყნებული იქნეს კანონი, დეკრეტი, ბრძანება ან განკარგულება, რომელიც კონსტიტუციის დებულებათა და მათი დელააზრის წინააღმდეგია. კონსტიტუციის შესრულება, მისი

პრინციპების განხორციელება კანონმდებლობასა და მართვა-გამგეობაში სახელმწიფოს ყოველი ხელისუფლების მოვალეობას შეადგენს.

1921 წლის კონსტიტუციაში დაფიქსირებულია დებულებები მოქალაქეობისა და მოქალაქეთა უფლებების, წოდებრივ განსხვავებათა მოსპობის, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობის შესახებ. გამოცხადებულია, რომ მოქალაქეს აქვს სინდისის და რწმენის თავისუფლება, სიტყვის, შეკრების, კავშირების შექმნის, გაფიცვის თავისუფლება. კანონის დარღვევის და დანაშაულებრივი ქმედების შემთხვევაში მოქალაქე პასუხს აგებს მხოლოდ სასამართლოს წინაშე. მაგრამ „ამბოხებისა და ომის დროს, პარლამენტს უფლება აქვს დროებით შეაჩეროს მთელ რესპუბლიკაში, ან რომელსაჲმე ნაწილში იმ უფლებათა გარანტია, რომელიც აღნიშნულია 19, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33 მუხლებში და შემოიღოს საგანგებო წესები“.

კონსტიტუციის მეოთხე თავში განსაზღვრულია რესპუბლიკის პარლამენტის უფლება-კომპეტენცია, მისი საქმიანობის, კანონების მიღება-გამოქვეყნების წესები. მეხუთე თავში ლაპარაკია აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე, მთავრობის შედგენის წესსა და მის უფლება-მოვალეობაზე. კონსტიტუციის მეექვსე თავი ეძღვნება სასამართლოს, მეშვიდე – სახელმწიფო ფინანსებს, მერვე – სახელმწიფო კონტროლის ორგანოებს, მეცხრე – სახელმწიფოს თავდაცვას.

კონსტიტუციის მეთექვსმეტე თავში დაფიქსირებულია ადგილობრივი თვითმმართველობის უფლება-კომპეტენცია, მისი მოვალეობა ცენტრალური ხელისუფლებისა და ხალხის წინაშე. სახელმწიფო ხელისუფლების ცენტრალურ ორგანოებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლო ადგილობრივი თვითმმართველობის დადგენილება-განკარგულებათა შეჩერება, თუ ისინი ეწინააღმდეგებოდა კანონს. მეთერთმეტე თავი კონკრეტულად ეხება აფხაზეთსა და სამუსლიმანო საქართველოს. კონსტიტუცია ითვალისწინებდა აფხაზეთის, ბათუმის ოლქისა და ზაქათალის ოკრუგისათვის ავტონომიის მინიჭებას. რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლებს უფლება ეძლეოდა შეედგინათ ეროვნული კავშირები თავიანთი კულტურული-საგანმანათლებლო საქმეთა უკეთ მოსაწყობად.

კონსტიტუციის მეცამეტე თავში განსაზღვრულია რესპუბლიკის მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიკური უფლებები და სახელმწიფოს სოციალ-ეკონომიკური პოლიტიკის მიზანმიმართულება. სახელმწიფოს მოვალეობად გამოცხადდა ზრუნვა მოქალაქეთა ღირსეული

არსებობისათვის. ძირითადი კანონი ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს ავალებდა შრომის ბირჟის, საშუამავლო კანტორების და სხვა დაწესებულებათა დაარსებას, უმუშევართათვის დახმარების გაწევას. კონსტიტუცია აკანონებდა 8-საათიან სამუშაო დღეს, კვირაში ერთხელ 42 -საათიან დასვენებას, კრძალავდა 16 წლამდე მოზარდთა ფაბრიკა-ქარხნებში შრომას. ერთი სიტყვით, სახელმწიფოს უნდა ეზრუნა ცხოვრებისა და შრომის ნორმალური პირობების შექმნისათვის, რისთვისაც იქმნებოდა შრომის ინსპექცია და სანიტარული ზედამხედველობა.

კონსტიტუციის სათანადო მუხლით საკუთრების იძულებითი ჩამორთმევა საზღაურის გაცემით დაიშვებოდა გამონაკლის შემთხვევაში, თუ ამას მოითხოვდა საერთო, სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ინტერესები. რესპუბლიკის ხელისუფლებას უფლება ეძლეოდა კანონმდებლობის გზით სახელმწიფოსა და მუნიციპალიტეტების საკუთრებად გამოეცხადებინა სავაჭრო, სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოები, რომლებიც საზოგადოებრივი სექტორის საფუძვლად გამოდგებოდა. სახელმწიფო თავის მოვალეობად აცხადებდა წვრილი მწარმოებლის -- სოფლის მეურნის, ხელოსნის, შინამრეწველის დაცვას კერძო პირთა ექსპლოატაციისაგან. მიწის მოვლა, მიწათმოქმედების ძალად ღონზე დაყენება ცხადდებოდა მიწის მესაკუთრის მოვალეობად მთელი საზოგადოების წინაშე.

საერთოდ 1921 წლის კონსტიტუციის ანალიზს იმ დასკვნამდე მიყვავართ, რომ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, მისი თითქმის ყველა ფრაქცია მოწოდების სიმალეზე აღმოჩნდა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის კონსტიტუცია იღვა იმდროინდელი დემოკრატიული მსოფლიოს სამართლებრივი მეცნიერების ღონეზე. მისი ზოგიერთი მუხლი მოძველდა, ზოგიც შესწორება-დაზუსტებას საჭიროებს, მაგრამ 1921 წლის კონსტიტუცია მაინც გამოდგა საქართველოს მესამე რესპუბლიკის საკონსტიტუციო კომისიის მნიშვნელოვან წყაროდ, 1995 წლის კონსტიტუციის სამართლებრივ საფუძვლად.